

Hakîm Senâî-yi Gaznevî'nin Hadîkatü'l-hakîka İsimli Eserinde Tahkiye

Sezai Küçük | 0000-0003-0126-2005 | skucuk@sakarya.edu.tr

Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tasavvuf Anabilim Dalı, Sakarya, Türkiye

ROR ID: 04ttnw109

Zabihullah Rahmani | 0000-0002-2161-7216 | rzabihullah035@gmail.com

Kabil Eğitim Üniversitesi, Dil ve Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
Kabil, Afghanistan

ROR ID: 00jpfk69

Öz

Ebü'l-Mecd Hakîm Mecdûd b. Âdem Senâî-yi Gaznevî (464/1071-525/1131[?]) klasik Fars edebiyatının ilk mutasavvıf şâiri kabul edilir. *Hadîkatü'l-hakîka ve şerî'atü't-tarîka* adlı eseri de bu alanda Farsça kaleme alınmış ilk tasavvufî mesnevî olarak nitelenir. 10.000 beyitten oluşan bu eser tasavvufî bir mesnevî olmasının yanı sıra dinî, felsefî, hikemî, ahlâkî konuları da içermektedir. Hakîm Senâî ilk kez bu eseri ile tasavvufun konularını nazım dünyasına taşımış ve konuları ele alırken anlatımı güçlendirmek ve okurun dikkatini cezbetmek için hikâye türünden yararlanmışır. *Hadîkatü'l-hakîka*'da 114 hikâye yer almaktadır. Eserde yer alan bu hikâyeler ya okuyucunun dikkatini çekmek için konuya geçmeden önce verilmiş veya bir konu uzun uzun anlatıldıktan sonra konuyu pekiştirmek için ilgili hikâyenin sonunda sunulmuştur. Bu çalışmada Hakîm Senâî'nin hayatı ve eserleri kısaca verilmiş, daha sonra araştırmaya konu olan Hakîm *Senâî'nin Hadîkatü'l-hakîka* isimli eseri tanıtılmıştır. Bu kısımda eserin bölümleri (babları) detaylı bir şekilde ele alınırken bölümler içinde tespit edilmiş olan hikâyeler başlıklar halinde verilmiştir. Eserdeki hikâyelerin değerlendirilmesi bölümünde de hikâyelerin konularına göre genel tasnifi yapılarak, hikâyelerdeki şahıs ve tipler, anlatım biçimi, hikâyelerin kaynağı ve hikâyelerde geçen Kur'ân-ı Kerîm âyetlerinden iktibâslar tespit edilip değerlendirilmiştir. Tasavvuf edebiyatı tarihinde mühim bir yere sahip olan *Hadîkatü'l-hakîka* gerek konuları gerekse dinî-tasavvufî ve ahlâkî hikâyeler itibarıyla başta Mevlânâ'nın *Mesnevî'si* ve *Attâr'ın Mantıku't-tayr'* olmak üzere birçok tasavvufî mesnevîlere kaynaklık etmiştir.

Anahtar Kelimeler

Tasavvuf, Hakîm Senâî, Hadîkatü'l-hakîka, Mesnevî, Tahkiye.

Atıf Bilgisi

Küçük, Sezai - Rahmani, Zabihullah. "Hakîm Senâî-yi Gaznevî'nin Hadîkatü'l-hakîka İsimli Eserinde Tahkiye". *Trabzon İlahiyat Dergisi* 10/2 (Aralık 2023), 251-278.

<https://doi.org/10.33718/tid.1368127>

Geliş Tarihi : 28.09.2023

Kabul Tarihi	: 01.11.2023
Yayın Tarihi	: 31.12.2023
Değerlendirme	: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	: Yapıldı - iThenticate
Yazar Katkıları	: Yazar-1 (%55) - Yazar-2 (%45)
Çıkar Çatışması	: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

The Narration in *Hadikat al-Haqîqa* of Hakîm Senâî-yi Ghaznavî

Sezai Küçük | orcid.org/0000-0003-0126-2005 | skucuk@sakarya.edu.tr

Sakarya University Faculty of Theology, Department of Sufism. Sakarya, Türkiye

ROR ID: 04ttnw109

Zabihullah RAHMANÎ | orcid.org/0000-0002-2161-7216 | rzabihullah035@gmail.com

Kabul Education University, Faculty of Language and Literature, Department of Turkish Language and Literature. Kabul, Afghanistan

ROR ID: 00jpfk69

Abstract

Abû al-Majd Hakîm Majdûd b. Ādem Senâî-yi Ghaznavî (464/1071-525/1131) is considered the first Sûfi poet of classical Persian literature. His work *Hadikat al-ḥaqîqa wa Shari'at al-tariqa* is considered to be the first sufi masnavi written in Persian in this field. Consisting of 10,000 couplets, this work is not only a Sûfi masnavi, but also includes religious, philosophical, wisdom and ethical subjects. Hakîm Senâî, for the first time, brought the subjects of Sûfism into the world of verse with this work and utilized the story genre to strengthen the narrative and attract the attention of the reader. *Hadikatü'l-hakîka* contains 114 stories. These stories in the work are either given before moving on the subject to attract the attention of the reader or presented at the end of the story in order to reinforce the subject after a subject is explained at length. In this study, after briefly introducing the life and works of Hakîm Senâî, the *Hadikatü'l-hakîka* of Hakîm Senâî, which is the subject of the research, is introduced. The chapters (babs) of the work are discussed in detail and the stories identified within the chapters are given under headings. Then, in the section on the evaluation of the stories in the work, the general classification of the stories according to their subjects was made, the people and types in the stories, the narration style, the source of the stories and the quotations from the verses of the Qur'an in the stories are identified and evaluated. *Hadikat al-ḥaqîqa*, which has an important place in the history of Sûfi literature, has been the source of many Sûfi masnavîs, especially Mawlânâ's *Mathnawî* and Attâr's *Mantiq al-tayr*, both in terms of its subjects and religious-sûfic and ethical stories.

Keywords

Islamic Sûfism, Hakîm Senâî-yi Ghaznavî, *Hadikat al-ḥaqîqa*, *Mathnawî*, Narration.

Citation

Küçük, Sezai - Rahmani, Zabihullah. "The Narration in *Hadikat al-Haqîqa* of Hakîm Senâî-yi Ghaznavî". *Trabzon Theology Journal* 10/2 (December 2023), 251-278.

<https://doi.org/10.33718/tid.1368127>

Date of Submission : 28.09.2023

Date of Acceptance : 01.11.2023

Date of Publication : 31.12.2023

Peer-Review : Double anonymized - Two External

Ethical Statement : It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Plagiarism Checks : Yes - iThenticate

Author Contributions: Author-1 (%55) - Author-2 (%45)

Conflicts of Interest : The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support : The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Copyright & License : Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Giriş

Ebü'l-Mecd Hakîm Mecdûd b. Âdem Senâî-yi Gaznevî'nin (öl. 525/1131 [?]) adı Mecdûd, künyesi Ebu'l-Mecd, mahlası Senâî, lakabı Hakîm'dir.¹ Hakîm Senâî kaynaklarda; "Hâce-yi Hakîm, Ferîdü'l-asr, Şemsü'l-ârifin, Bedrî'l-muhakkıkîn, Sadru't-tarîkât, Kıvâmü'l-hakîkât, Melikü'l-keîâm, Sultânü'l-beyân, Hâtemü'ş-şu'arâ, Zü'l-lisâneyn Ebu'l-Mecd-i Mecdûd b. Âdem el-Senâî el-Gaznevî" şeklinde takdim edilmiştir. Hakîm Senâî'nin babası Gazne şehrinin ileri gelenlerinden olup ismi Âdem'dir.²

Kaynaklarda "Hakîm Senâî" ve "Senâî-yi Gaznevî" olarak adı zikredilen Hakîm Senâî'nin çocukluk dönemi ile ilgili ne kendi eserlerinde ne de dönemi ve daha sonra kaleme alınmış eserlerde bilgiye rastlanmamaktadır. Gençlik ve orta yaşlılık dönemlerinde saray şâirliği ile meşgul olmuş ve bu yolla geçimini temin etmiştir. Yaşlılığı zamanında İmam Gazzâlî (öl. 505/1111) gibi büyük bir değişim yaşamış ve hayatı tamamen değişmiş hatta şiir anlayışı da tasavvufi bir tarza bürünmüştür.³ *Divân'ı* ile *Hadîkatü'l-hakîka ve şer'atü't-tarîka* isimli eserleri karşılaştırıldığında bu husus daha iyi anlaşılmaktadır.⁴ Bu değişimin neticesi olarak Hakîm Senâî'nin bazı tasavvufi tezkirelerde memleketi Gaznî'yi terk edip Horasan'a giderek Yûsuf el-Hemedânî'nin (öl. 535/1140) mürfî olduğu kaydedilse de⁵ eserlerinin hiçbirinde bu konuya dair bir bilginin yer almaması bu ihtimali zayıflatmaktadır.⁶

Hakîm Senâî mutasavvıf şâirlerin rehberi kabul edilmiştir. O tasavvufî meseleleri şiirle ele alarak yeni bir geleneği başlatmıştır. Daha sonra Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (öl. 672/1273), Ferîdüddin Attâr-ı Nîsâbü'rî (öl. 618/1222), Hâfız-ı Şîrâzî (öl. 792/1390), Sa'dî-i Şîrâzî (öl. 691/1292) Nizâmî-i Gencevî (öl. 611/1214), Evhadüddîn-i Enverî (öl. 585/1189), Hâkânî-yi Şîrvânî (öl. 595/1199) ve Abdurrahman Câmî (öl. 898/1492) gibi büyük mutasavvıf şâirler onun peşinden giderek,⁷ eserlerinde Senâî ve *Hadîkatü'l-hakîka*'dan etkilendiklerini dile getirmişlerdir.⁸

- 1 Abul Ahad İşretî, *Çehâr Kitâb-ı Nâyâb-ı Mecdûd Hakîm Senâî-yi Gaznevî* (Kabil: Muessise-yi İntişârât-ı el-Ezher 1388), 1.
- 2 "Zamânında eşi bulunmayan hikmet sahibi muallimi, âriflerin güneşi, mârifet ve keşif yoluyla varlıkların, meselelerin hakikatini açığa erdiren kimse, tarikatın başı, hikmetin direği, şâirlerin mührü ve Arapça ve Farsça bilen zü'l-lisâneyn şâir." Ebü'l-Mecd Hakîm Mecdûd b. Âdem Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka ve şer'atü't-tarîka*, haz. Muderris Rezevî (Tahran: Dânişgâh-ı Tahran, 1368/1949), 1. (Muderris Rezevî'nin hazırladığı *Hadîkatü'l-hakîka*, bu dipnottan sonra geçtiği yerde; Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka* şeklinde verilecektir)
- 3 Abul Hüseyin Zerrîn-Kûb, *Bâ Kârevân-ı Hülle* (Tahran: Sâzmân-ı Çâp ve İntişârât-ı Câvidân, 1343/1924), 119-146.
- 4 Ebü'l-Mecd Mecdûd b. Adem Senâî Gaznevî, *Divân-ı Hakîm Ebü'l-Mecd Mecdûd b. Adem Senâî Gaznevî*, nşr. Müderris Razavî (Tahran: Kitabhâne-i İbn Sînâ, 1341/1922); Deniz Erçavuş, *Senâî-yi Gaznevî'nin Gazellerinin Tasavvufî Açından İncelenmesi*, (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), 79-80.
- 5 Devlet Şâh-ı Samerkandî, *Tezkîretü'ş-şu'arâ*, haz. Edward Brown (Tahran: İntişârât-ı Esâtîr, 1382/1962), 95-96.
- 6 Ali Asgar Halebî, *Güzîde-yi Hadîkatü'l-hakîka* (Tahran: İntişârât-ı Esâtîr, 1382/1962), 13.
- 7 Saim'e İnal Savi, "Senâî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2009), 36/502-503. Örnek olarak Mevlânâ'da Hakîm Senâî'nin etkileriyle ilgili yapılan çalışmalara bakılabilir. Bk. Osman Nuri Küçük, "Mevlânâ'nın Üslup, Tasavvufî Fikir ve Meşrep Kaynaklarında Senâî", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 6/14 (2005), 455-472; Mehmet Necmettin Bardakçı, "Mevlânâ'nın Tasavvufî Düşüncesinin Kaynakları", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 8/19 (2007), 55-77; Hicabi Kılancıç, "Mevlânâ'da Senâî Etkileri", *Nûsha* 9/28 (2009), 7-32.
- 8 Erçavuş, *Senâî-yi Gaznevî'nin Gazellerinin Tasavvufî Açından İncelenmesi*, 82-85.

Hâkım Senâî'yi tasavvuf edebiyatında rehber kılan özellikleri şöylece sıralamak mümkündür: Hakım Senâî'ye kadar şiirin muhtevası genellikle mecâzî aşk, dünyevî lezzetler, maddî istekler ve bedenî arzuların terennümünden ibarettir. Hakım Senâî de gençlik döneminde bir müddet dönemin saray şâirleri gibi bu geleneğe uymuş ve bu tarz şiirler söylemiştir. Yaşadığı ruhî değişimden sonra şiirlerini dinî-tasavvufî mahiyette inşâd etmiştir.

Hakım Senâî'den evvel mesnevî tarzı yazılan şiirlerde genellikle epik ve romantik konular işlenirken, Hakım Senâî bu geleneği *Hadikatü'l-hakıka* isimli eseri ile kökten değiştirip mesnevî kalıbında dinî, tasavvufî ve felsefî konuları ele almıştır. Kendisinden sonra gelen ve ondan etkilenen mutasavvıflardan Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî *Mesnevî*, Ferîdüddin Attâr *Mantikü't-tayr* ve Abdurrahman Câmî *Silsiletü'z-zeheb* isimli eserleriyle bu geleneği en üst seviyeye taşımışlardır. Yine Hakım Senâî'den önce kaleme alınan kaside ve mesnevîlerde sadece şahıslar medhedilirken, Hakım Senâî bu anlayışı değiştirerek, dinî ve siyasî şahısların eleştirisi, gündelik hayattaki yanlışlara itirazlar, nefsanî arzuların, kötü ahlakın rezaleti ve kalbî ve ruhânî hayatın faziletlerini konu edinmiştir.⁹

Bütün bu hususiyetleri ile Hakım Senâî edebiyatı sarayın ve siyasetin hizmetinden çıkıp, tasavvufun, tekke ve dergâhların hizmetine sunmuş ve edebiyata başka bir ruh kazandırmıştır. Bunun içindir ki yukarıda işaret edildiği gibi Mevlânâ, Attâr, Hâfız, Sadî, Nizâmî, Enverî ve Câmî gibi şiirle meşgul olan mutasavvıflar ondan ve üslubundan etkilenmişlerdir.¹⁰

Hakım Senâî birçok eser telif etmiştir bunun yanında bazı eserler de ona nispet edilmiştir. Bu eserleri şu şekilde sıralayabiliriz:¹¹

1. *Dîvân-ı Senâî*: Yaklaşık 14000 beyitten müteşekkil eserde; 311 kaside, 400 gazel, 6 terki-bibend, 2 musammat, 179 kıta, 537 rubâî yer almaktadır.¹² Hakım Senâî'nin düşünce seyrini bu eserde görmek mümkündür. Nitekim *Dîvân*'ın ilk bölümlerinde meclis, işret, dünyevî hayattan zevk gibi konular işlenirken, son kısımlarında seyrüsülûk, vaaz, marifet ve hakikat içerikli tasavvufî şiirler bulunmaktadır.

2. *Seyrül-'ibâd ile'l-me'âd*: 800 beyitten oluşan kısa bir mesnevîdir. *İnsan ruhunun süflî âlemden ulvî âleme* seyrini konu edinen remizli bir manzûmedir. Hakım Senâî bu risâlesinde insanın yaradılışı, rûhî halleri, nefsi ve aklından temsîlî olarak bahsetmektedir. Aynı zamanda Fars tasavvuf edebiyatının önemli kaynaklarından sayılır.¹³ Batı Edebiyatı'nda yaklaşık yüz elli yıl sonra kaleme alınana Dante Alighieri'nin (öl. 1321) *İlahî Komedya* adlı eseri muhteva yönüyle Hakım Senâî'nin *Seyrül-'ibâd ile'l-me'âd* eserine benzetilir.¹⁴

3. *Kârname-i Belh*: *Mutâibenâme* olarak da adlandırılan bu mesnevî yaklaşık 500 beyitlik küçük bir manzûmedir. Hakım Senâî bu risaleyi Belh'te yazıp Gazne'ye yollamış, dönemin

9 Abdul Cebbâr Âbid, *Ârâ ve Endişehâ-yi Hâkım Senâî-yi Gaznevî* (Kâbil: Matbaa-yi Şemşâd, Akademi-yi Ulûm-i Afganistan, 1396/1949), 4.

10 Abdülkadir Karahan, "900. Doğum Yılı Dönümü Münasebetiyle: Hakım Senâî-i Gaznevî'nin Klâsik Türk Şiirine Tesiri", *Dünya Edebiyatından Seçmeler* 1/4 (Ekim 1977), 50-55.

11 Savi, "Senâî", 36/503.

12 Bk. Ebü'l-Mecd Mevdûd b. Adem Senâî Gaznevî, *Dîvân-ı Hakım Ebü'l-Mecd Mevdûd b. Adem Senâî Gaznevî*, nşr. Muderris Razavî, (Tahran: Kitabhâne-i İbn Sînâ, 1341/1922).

13 Bk. Hakım Senâî-yi Gaznevî, *Seyrül-'ibâd ile'l-me'âd*, tsh. Saîd Nafisî (Tahran: İntişârât-ı Âftâb, 1316/1898).

14 Annemarie Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, çev. E. Kocayık (İstanbul: Alfa Yayınları, 2018), 400.

siyasî ve sosyal halini anlatmıştır. Özellikle Kadı, âlim, şeyh, şâir gibi tiplerin kusur ve meziyetleri dile getirmiştir. Yer yer hiciv ve hezl muhtevalı şiirler bulunmaktadır.¹⁵

4. *Tahrîmetü'l-kalem*: Yüz üç beyitten oluşan bu risâle Hakîm Senâî'nin en eseri sayılır. Konusu kalem; fakat yer yer tasavvufî meselelere de değinilmektedir. İlk yirmi üç beytinde kalemi vahyin kâtibi, insanın nâtıkı ve aklın rehberi olarak nitelendirilmektedir.¹⁶

5. *Mekâtîb-ı Senâî*: Hakîm Senâî'ye ait yazı ve mektuplarından oluşan bir eserdir. Eserdeki mektupların çoğu Senâî'ye ait olmakla beraber, bazı mektupların onun olmadığına dair mülâhazalar mevcuttur.

6. *Hadîkatü'l-hakîka ve şerî'atü't-tarîka*: Çalışmanın konusunun temel kaynağı olan bu eser aşağıda detaylı bir şekilde tanıtılmıştır.

Ayrıca ismi geçen eserlerle birlikte ona nispet edilen başka eserler de mevcuttur.¹⁷

Şimdi araştırmamızın konusunu teşkil eden Hakîm Senâî'nin *Hadîkatü'l-hakîka ve şerî'atü't-tarîka* adlı eserinde tahkiye usulünü yani hikâye kullanımını takdim etmeye geçmeden önce eseri kısaca tanıtalım.

1. *Hadîkatü'l-hakîka ve şerî'atü't-tarîka*

Hadîkatü'l-hakîka ve şerî'atü't-tarîka Hakîm Senâî'nin en önemli eseridir. Bu eser *Fahrînâme* adıyla da tanınmıştır ki esere bu ad *dönemin hükümdarı* Gazne sultanlarından Behram Şah (öl. 552/1157)'in "Fahrü'd-devle" lakabından dolayı verilmiştir. Mevlânâ da *Mesnevî*'sini bu eserden ilham alarak kaleme aldığı için ona "İlhâmnâme" ismini vermiş,¹⁸ "*Hadîkatü'l-hakîka*'da tasavvufî meseleler icmâlen beyan edilmiş Mevlânâ'da *Mesnevî*'sinde bu konuları tafsilen ortaya koymuştur" kanaati sebebiyle de Mevlânâ'nın *Mesnevî*'si *Hadîkatü'l-hakîka*'nın şerhi olarak kabul edilmiştir.¹⁹

Hakîm Senâî *Hadîkatü'l-hakîka*'yı 525/1131-534/1140 yılları arasında kaleme almıştır. Eser bittiğinde devrin zâhir âlimleri eserin muhtevasındaki bazı hususlara itirazları sebebiyle eserin yasaklanmasını talep etmiş fakat Hakîm Senâî eserini savunarak *dönemin ilim merkezlerinden* Bağdat'a yollamış ve bu şehrin âlimlerinden fetva almıştır. Bu fetvadan sonra *Hadîkatü'l-hakîka* birçok dergâh ve medreselerde okutulmuştur.²⁰

Hadîkatü'l-hakîka, *Fahrînâme* ve *İlhâmnâme* ismi yanında bazen *Kitâbü'l-fahrî* adlarıyla da anılmıştır. Eser 10.000 beyitten müteşekkil olup, on bölümde tanzîm edilmiştir. Eser tasav-

15 Bk. Hakîm Senâî-yi Gaznevî, *Kârname-i Belh*, nşr. Muderris Razavî (Tahran: ts.)

16 Ali Asgar Beşîr, *Seyrî der Mülk-i Senâî*, (Mizan: İntişârât-ı Beyhakî 1356/1937), 76.

17 Hakîm Senâî'ye nispet edilen eserler için bk. Muhammed Rızâ Şefî'î Kedkenî, *Tâziyânehâ-yı Sulûk ez-Hekîm Senâî*, (Tahran: İntişârât-ı âğâh, 1390/1970), 17-20; Savi, "Senâî", 36/503. Hakîm Senâî'nin eserleri ile ilgili geniş bilgi için de bk. Nurdan Kaban, "Senâî-yi Gaznevî'nin *Hadîkatü'l-hakîka*'sının Bölümleri", *Doğu Esintileri* /15 (Temmuz 2021), 201-241; Savi, "Senâî", 36/502-504; Muderris Rezevî, *Mesnevîhâ-yi Hakîm Senâî*, (Tahran: İntişârât-ı Dânişgâh-ı Tahran 1348/1929).

18 Mürsel Öztürk, "Hadîkatü'l-hakîka", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1997), 15/20. "O gayb hakîmi, o âriflerin övündükleri zat, bunu ilâhînâme'de anlatır..." Mevlâna Celaleddin-i Rûmî, *Mesnevî*, çev. Veled Çelebi İzbudak (Ankara: MEB Yayınları, 1988), 3/3750. beyit.

19 Server Hümâyûn, *Hakîm Senâî-yi Gaznevî ve Cehânbinî-yi O* (Kabil: İntişârât-ı Beyhakî-Matba-yi Âzâdî 1389/1969), 79.

20 Hümâyûn, *Hakîm Senâî-yi Gaznevî*, 79; Öztürk, "Hadîkatü'l-hakîka", 36/502.

vufî bir mesnevî olmakla birlikte içerdiği konuları bakımından yerine göre dinî, ahlâkî, felsefî, hikemî ve öğretici nitelikler de taşır ve muhtevastaki konularının başında da Allah, Peygamber, insan, tevhit, ilim, marifet, aşk, akıl, hikmet, ahlak ve aşk gibi meseleler gelir.²¹

Bir tasavvuf ansiklopedisi olarak nitelenebilecek eserdeki şiirler genel olarak dinî ve tasavvufî temel mevzuları içermektedir. Eserin önemli bir bölümünü Allah, Peygamber, insan, akıl ve aşk gibi konular kapsamaktadır. *Hadikatü'l-hakîka*'nın üslûbu bir müşşidin eğitim üslûbudur. Bu eserde Senâî, okurun karşısında bulunan bir muallim dilinden konuşmaktadır. Metin içindeki ayetler, hadisler, hikmetli sözler, hikâyeler bu esere özel bir nitelik kazandırmakta ve kâmil bir müşşidin konuşmasını andırmaktadır.²²

2. *Hadikatü'l-hakîka* ve *şeri'atü't-tarîka*'da Tahkiye

Tahkiye, kelime olarak; hikâyeye etmek, hikâyeye anlatmak demektir.²³ Destan, masal, menkıbe, efsane, gazavatnâme, halk hikâyesi, fabl, kıssa, latîfe, nekre vb. edebî türleri içine alan genel bir edebiyat terimi olarak karşımıza çıkan bu kavram; bir hadiseyi nakletmekteki anlatış düzeni veya olmuş, olması mümkün olsun veya olmasın, hayal edilen hadiseleri anlatmaktır.

Hikâyelerle öğretim en etkili anlatım tarzlarından birisidir. Bu teknik sayesinde en zor konular kolayca anlatılır, hafızalara yerleştirilir. İnsanlık tarihi kadar eski olan bu üslubun en güzel örnekleri Kur'ân-ı Kerîm'dedir. Peygamber kıssaları, önceki kavimlerin durumu ve bazı tarihi şahıslarla ilgili olaylar hikâyeye etmek suretiyle nakledilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de bir ifade vasıtası olarak kullanılan bu üslubu İranlı mutasavvif şâirler örnek alarak kendi eserlerinde kullanmışlardır. Bu üsluplarıyla tanınan edebî bir ekol meydana getiren mutasavvif şâirlerin başında Hakîm Senâî gelir.²⁴

Hakîm Senâî'nin en meşhur eseri olan *Hadikatü'l-hakîka* yukarıda verilen özellikleriyle birlikte anlatımına güç vermesi ve okuyucunun dikkatini celbetmesi maksadıyla konuları ele alırken kullanmış olduğu tahkiye üslubuyla dikkat çekmektedir. Hakîm Senâî her bölümde (ikinci bölüm hariç) konu ve anlatımları hikâyelerle ziyadeleştirmiştir. Eserde bu minvalde geçen küçükü büyüklü hikâyelerin sayısı 114'tür. Hikâyeler genellikle "et-temsîl fî...", "et-temessül fî...", "hikâyet der..." ve "dâstân-ı..., sıfat-ı..." başlıklarıyla verilmiştir.

Biz burada *Hadikatü'l-hakîka*'nın hem bölümlerinin²⁵ ayrıntılarını takdim edeceğiz hem de bölümlerde geçen hikâyelerin isimlerini ve yerlerini vereceğiz. Böylece hangi hikâyenin hangi konular bağlamında verildiğini de işaret etmiş olacağız.

Hadikatü'l-hakîka'nın birinci bölümü Allah'a hamd u senâ ve O'nun vahdet ve azametini beyan ile başlayıp, en çok tasavvufî kavramların işlendiği bölümdür. Bu bölümde tasavvufî

21 Öztürk, "Hadikatü'l-hakîka", 36/502.

22 Zerrîn-kûb, *Bâ Kârevân-ı Hüfle*, 137-138.

23 Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat* (Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 1993), 1020.

24 Lütfi Alıcı, "Mevlânâ'nın Şiir Anlayışında Tahkiyenin Yeri", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5/9 (2007), 3.

25 *Hadikatü'l-hakîka*'nın babları (bölümleri) hakkında geniş bilgi için bk. Nurdan Kaban, *Senâ-yi Gaznevî'nin Hadikatü'l-hakîka'sındaki Tasavvufî Terimler*, (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), 130-154.

kavramlardan zühhd, zâhid, ittisâl, ittihâd, isrâr, fakr, tazarru' ve acz konuları ile beraber²⁶ safâ, ihlâs, hıfz, murakabe, zikir, hub, muhabbet, tevekkül, fakr, tahayyür, tevbe, kazâ, kader, rızâ, teslîm, kerâmet, kulluk, tenziye, derece, mev'ize, hidâyet, mücâhede, gaflet, gâfil, adem, bekâ, tecrîd, sülûk, rağbet, tahayyür, edeb, fazilet, şevk, ubûdiyyet imtihan konuları yer almaktadır.²⁷

Bu konular okuyucuya şu hikâyelerle birlikte anlatılmıştır:

“Körler ile Fil Hikâyesi,²⁸ Bilge ile Cahilin Safran Üzerine Konuşması,²⁹ Baba ve Oğul Arasında İsrâr Üzerine Konuşma,³⁰ Ahmak ile Deve Hikâyesi,³¹ Şaşı Oğul ile Babanın Konuşması,³² Hz. Ömer ile Çocukların Hikâyesi,³³ Süfyân-ı Sevrî'nin Bâyezîd-i Bestâmî'ye Zâlimin Kim Olduğuna Dâir Sorusu,³⁴ İhtiyar Adamın Tarlasının Kuruma Hikâyesi,³⁵ Mecûsî ile Tavuğun Hikâyesi,³⁶ Şiblî'nin Münâcât Etmesi,³⁷ Hatem'in Hacca Gitmesi ve Eşinin Tevekkül Hikâyesi,³⁸ Kays b. Asım'ın Bakara Sûresi 245. Âyetine Uyup İnfak Etme Hikâyesi,³⁹ Genç Tilkinin Köpeklere Nâme Götürme Hikâyesi,⁴⁰ Basra'daki Bir Zâhidin Nefsi ile Konuşması,⁴¹ Bir Zâhidin Mâsivâyî Terk Etme Hikâyesi,⁴² Rum Şehrindeki Bir Bilge ile Zahidin Nefis Üzerine Konuşması,⁴³ Hz. Ali'nin Vücuduna Saplanan Ok Hikâyesi,⁴⁴ Ebû Şuayb ile Cevhere Adlı Eşinin Hikâyesi,⁴⁵ Kör ile Mücevher Hikâyesi,⁴⁶ Hz. İbrahim'in Ateşe Atılma Esnasında Hz. Cebrail ile Olan Konuşması.”⁴⁷

İkinci bölümde Kur'an'ın okunması, Kur'an'ın zikri, Kur'an'ın îcâzı, Kur'an'ın hidayeti, Kur'an'ın izzeti ve hücceti, Kur'an'ın tilâveti konularıyla beraber,⁴⁸ Kur'an'ın mecruh gönüllerin merhemi, dertli gönüllerin dermânı, ruhların cânı, canların rahatlık kaynağı, İmanın rüknü, hikmet ve şifa kaynağı olması ve Allah'ın hücceti, âriflerin revzesi, yer ve göklerin hülâsası gibi sıfatları konu edilmektedir.⁴⁹ İkinci bölümde herhangi bir hikâyeye yer verilmemiştir.

26 Kaban, “Senâî-yi Gaznevî'nin Hadîkatü'l-hakîka'sının Bölümleri”, 212-213.

27 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 60-169.

28 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 69.

29 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 71-72.

30 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 75.

31 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 83-84.

32 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 84.

33 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 107-108.

34 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 95.

35 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 107.

36 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 107-108.

37 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 116-117.

38 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 117-119.

39 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 129-130.

40 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 132-133.

41 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 133.

42 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 133-134.

43 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 134-136.

44 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 140-141.

45 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 143-145.

46 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 155-156.

47 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 168-169.

48 Kaban, “Senâî-yi Gaznevî'nin Hadîkatü'l-hakîka'sının Bölümleri”, 217.

49 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 171-186.

Üçüncü bölümde Hz. Muhammed'in na'tı, nübüvvetin kemâli, O'nun kerameti, âlemlere rahmet olması, mirâci, başka peygamberlere göre fazileti, ailesi, sıfatları, bi'seti gibi konular ele alınmıştır. Ardından Cebrâil, Hz. Ebû Bekir ve onun Hz. Muhammed ile sohbet arkadaşlığı, Hz. Ömer ve adâleti, Cemel ve Sıffin muharebesi, Ammâr b. Yâsir'in şehid edilmesi, Hz. Ali'nin şehit edilmesi, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in methi, Hz. Hüseyin'in şehâdeti, Kerbelâ muharebesi gibi konular bulunmaktadır. Bu bölümde İmam Ebû Hanîfe ve İmam Şâfiî'nin methine ayrıca yer ayrılmıştır. Birinci bölümde olduğu gibi bu bölümde de zühed, hikmet, mücâhede, ictihad, takvâ, gaflet, cehl, kötü nazar, ilim, âlim ve ilim talebi konular işlenmiştir.⁵⁰ Hakîm Senâi bu bölümde de zikredilen konuları okurun zihninde pekiştirmek için şu hikâyelere yer vermiştir:

“Hz. Peygamber'in Mirâc Hikâyesi,⁵¹ Hz. Sa'd (b. Ebû Vakkâs) ve Hz. Amr (b. Âs)'ın Ace-mistandaki Savaşları,⁵² Cemel Vak'âsı'nda Muâviye'nin Durumu,⁵³ Sıffin Savaşı ve Ammâr b. Yâsir'in Şehid Edilme Hikâyesi,⁵⁴ Hz. Ali'nin İbn Mülcem Tarafından Şehid Edilmesinin Hikâyesi,⁵⁵ Hz. Hasan'ın Şehit Edilmesinin Sebebi,⁵⁶ Hz. Hüseyin'in Şehit Edilmesinin Hikâyesi,⁵⁷ Kufeli Bir İhtiyar Kadının Hikâyesi,⁵⁸ Bir Pîrin Mürîdine Gıybet ile İlgili Tavsiyesi,⁵⁹ Bir Mürîd ile Pîri Arasında Mücâhede Hususunda Konuşma,⁶⁰ Abdullah b. Revâha el-Hazrecî'nin Hz. Peygamber ile Yunus Sûresi 103. Ayeti ve Meryem Suresi 72. Ayet ile İlgili Konuşması,⁶¹ Hz. Musa'nın Allah'a Münâcât Şeklinde Soru Sorması,⁶² Zencinin Ayna Bulma Hikâyesi.”⁶³

Dördüncü bölümde; insanın yaratılışı esnasında melekler, akıl ve aklın kemâli, aklın iz-zeti, cemâli, halleri, fiilleri, mertebeleri, nefis ve insan vücudundaki etki ve tesiri ve ruh ve ruh-ı hayvanî meseleleri beyan edilmiştir. Yine bu bölümde akıl veya nefsin insan vücudundaki hükümdarlığı, akli hükümlerin hissî hükümlerden üstünlüğü, aklın aşk ile mukabelesi ve hileleri çeşitli yönleriyle tanıtılmıştır.⁶⁴ Bu bölüm “aşk akıldan da nefisten de üstündür” şeklinde özetlenebilir. Dördüncü bölümdeki sadece bir hikâyeye yer verilmiştir o da; “Bir Bilge Adamın Alışveriş Hikâyesi.”⁶⁵

Beşinci bölümde ilimin fazileti, âlim, cehl, cehâlet, ihlâs, riyâ, ucb, sukût, aşk, aşkın halleri, hakîkî ve mecâzî aşk, gönül ve gönülün mertebeleri gibi konular işlenmiştir.⁶⁶ Bu bölümde aşk ve ilim kavramlarına en geniş biçimde yer verilmiştir. Beşinci bölümde yer verilen hikâyeler şunlardan ibarettir:

50 Senâi-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 289-292.

51 Senâi-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 224-225.

52 Senâi-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 238-239.

53 Senâi-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 255-256.

54 Senâi-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 256-257.

55 Senâi-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 257-259.

56 Senâi-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 264-266.

57 Senâi-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 268-269.

58 Senâi-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 271.

59 Senâi-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 286-287.

60 Senâi-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 287.

61 Senâi-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 288.

62 Senâi-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 289.

63 Senâi-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 290-291.

64 Senâi-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 293-313.

65 Senâi-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 306-307.

66 Senâi-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 315-341.

“Ahmakın Bilgeden Tavsiye Talebi Hikâyesi,⁶⁷ Bir Râfîzî'nin Bir Câhil Tarafından Dövülme Hikâyesi,⁶⁸ Deve ile Bir Adamın Konuşması,⁶⁹ Şiblî ile Cüneyd-i Bağdâdî'nin İhlâs ve Riyâ ile İlgili Konuşması,⁷⁰ Şiblî ile Cüneyd-i Bağdâdî'nin Acizlik ve Sükût ile İlgili Konuşması,⁷¹ Ölüm Hâlinde Olan Birinin Aşk Hikâyesi,⁷² Bağdat'taki Bir Âşığın Hikâyesi,⁷³ Yakışıklı Bir Erkeğin Güzel Bir Kadına Âşık Olma Hikâyesi.”⁷⁴

Altıncı bölümde hem nazarî ve amelî tasavvufun temel meselelerinden olan nefis ve nefsin halleri beyan edilmiştir. Göz nefsi, ağız nefsi, gönül nefsi, ten nefsi, şehvet nefsi ve dünya nefsi gibi konular ele alınmıştır. Bu bölümde tasavvufun mühim meselelerinden olan riyazet, dünyaperestlik, şarabın kınanması, terk-i dünya, taleb-i dünya, faiz ve şehvet, öfke, gam, hevâ, zülüm, cehalet ve gurur gibi nefsin halleri beyan edilmiştir.⁷⁵ Bu bölümdeki hikâyeler de şunlardan ibarettir:

“Hakîm Senâi ile Bir Pîrin Evinde Konuşması,⁷⁶ Hz. İsa'nın Kavmi ile Yağmur Duasına Çıkması,⁷⁷ Bir Adamın Eski Hırkaları Birisi ile Konuşması,⁷⁸ Behlül ile Bir Dânin Hikâyesi,⁷⁹ Birinin Ahmaka Sırrını Söyleme Hikâyesi,⁸⁰ Cafer Sadık ile Bir Fâsığın Fâiz Hakkında Konuşması,⁸¹ Halka Muhtaç Olmamak İçin Dilencilik Yapan Kişi ile Senâi'nin Konuşması,⁸² Kuş ile Balığın Âdem'den Önceki Hikâyesi,⁸³ Bir İhtiyar ile Hintli Arasında Dünya Lezzeti ve Âhiret Meşakketi ile İlgili Konuşma,⁸⁴ Hz. Ali ile Düşmanı Arasındaki Konuşma,⁸⁵ Nâmert ile Cühâ Arasında Konuşma,⁸⁶ Hz. İsa'nın İnzivaya Çekilme Hikâyesi,⁸⁷ Hz. İsa'nın İblîs ile Konuşma Hikâyesi,⁸⁸ Bir Erkek ile Bir Kadının Tevâf Ederken Konuşması,⁸⁹ Bir Mağrur Körün Hamamdaki Hikâyesi,⁹⁰ Bir Câhil ile Devenin Hikâyesi,⁹¹ Dilenci Kadın ile Zengin Erkeğin Hikâyesi,⁹² Zağ ile Bülbül Hikâyesi,⁹³ Belh Şehrinde Kesek Yiyen Bakkalın Hikâyesi,⁹⁴ Hz. Süleyman ile

67 Senâi-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 317-318.

68 Senâi-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 317.

69 Senâi-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 320-322.

70 Senâi-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 322-324.

71 Senâi-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 324-225.

72 Senâi-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 327-229.

73 Senâi-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 331-332.

74 Senâi-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 332-334.

75 Senâi-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 345-413.

76 Senâi-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 351.

77 Senâi-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 353-354.

78 Senâi-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 360.

79 Senâi-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 366-367.

80 Senâi-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 367.

81 Senâi-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 367-368.

82 Senâi-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 368-370.

83 Senâi-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 383-384.

84 Senâi-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 387.

85 Senâi-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 388.

86 Senâi-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 388-389.

87 Senâi-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 391-392.

88 Senâi-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 392-394.

89 Senâi-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 398-400.

90 Senâi-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 407-408.

91 Senâi-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 408-409.

92 Senâi-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 410.

93 Senâi-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 410-411.

94 Senâi-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 411.

İhtiyarın Hikâyesi,⁹⁵ İskender'in Hikâyesi.⁹⁶”

Yedinci bölümde yine tasavvufun nazarî konularına ait kavramlardan gaflet, gurur, isyan, cisim, ruh, ölüm, fenâ, bekâ, hırs, şehvet, muhabbet, hasret, riyakâr zâhid, rızık, vefasızlık, ahmakların, eşkıyanın, zâlimin, mağrurun, tembelin, mutasavvıfın sıfatları, tasavvufun hakikati, insan, insanın ameli ve itikadı gibi temel mevzular ele alınmıştır.⁹⁷ Yedinci bölümdeki hikâyeler şunlardan ibarettir:

“Hz. Nûh'un Ömrünün Uzunluğu ve Hasreti,⁹⁸ Lokman'ın Küçük Evinin Hikâyesi,⁹⁹ Nişabur'daki Buz Satıcının Hikâyesi,¹⁰⁰ Herat'taki Ahmakın Çiftçilik Hikâyesi,¹⁰¹ Gamlı Erkek ile Eşinin Hikâyesi,¹⁰² Hz. Ömer ile Ashâb-ı Suffe Hikâyesi,¹⁰³ Rum'a Cihâda Gidenlerin Hikâyesi,¹⁰⁴ Çok Eşli Erkeğin Hikâyesi,¹⁰⁵ Biri Zâlim Biri Mazlum Olan İki Çocuğun Hikâyesi,¹⁰⁶ Tavaf Esnasında Karşılaşan Pîrin Hikâyesi,¹⁰⁷ Bir Âlimin İnzivâya Çekiliş Hikâyesi,¹⁰⁸ İki Kişinin Yoldaş Olma Hikâyesi,¹⁰⁹ İki Sohbet Arkadaşın Sır Paylaşma Hikâyesi,¹¹⁰ Hastanın Hekime Gidip Konuşma Hikâyesi,¹¹¹ Serahs'ta Yapılan Bir Meclisin Hikâyesi¹¹², Irak'tan Gelen Sûfi ile Horasan'daki Şeyhin Konuşması,¹¹³ Bir Şeyh ile İtaatsiz Oğlunun Hikâyesi.¹¹⁴”

Sekizinci bölüm de genel olarak Behram Şah'ın methine ayrılmıştır. Bu bölümde sultanın methinin yanı sıra adâlet, siyaset, kifâyet ve af gibi sultanla ilgili konular beyan edilmiştir. Behramşah'ın hükümdarlığıyla beraber Hz. Ömer'in hilafeti, Sultan Mahmud'un hükümeti, Halife Me'mûn'un halifeliği, Nûşîrevân'ın (öl. 579) hükümdarlığı da çeşitli yönleriyle nakledilmiştir. Hükümdar ile beraber devletin farklı kademelerinde görev yapanlardan vezir, kadı, mâliye veziri, saray görevlileri ve gece bekçisi gibi kişilikler de tanıtılmıştır.¹¹⁵ Bu bölümde en az yirmi farklı devlet adamının adı geçmektedir. *Hadika*'nın sekizinci bölümünde yer alan hikâyeler şunlardan ibarettir:

“Hz. Ömer'in Oğlu Abdullah'ı Rüyada Görmesi,¹¹⁶ Sultan Mahmud ile Adalet İsteyen Ka-

95 Senâi-yi Gaznevî, *Hadikatü'l-hakîka*, 412.

96 Senâi-yi Gaznevî, *Hadikatü'l-hakîka*, 412.

97 Senâi-yi Gaznevî, *Hadikatü'l-hakîka*, 414-500.

98 Senâi-yi Gaznevî, *Hadikatü'l-hakîka*, 415-416.

99 Senâi-yi Gaznevî, *Hadikatü'l-hakîka*, 416-417.

100 Senâi-yi Gaznevî, *Hadikatü'l-hakîka*, 419-420.

101 Senâi-yi Gaznevî, *Hadikatü'l-hakîka*, 438-440.

102 Senâi-yi Gaznevî, *Hadikatü'l-hakîka*, 443-444.

103 Senâi-yi Gaznevî, *Hadikatü'l-hakîka*, 460-461.

104 Senâi-yi Gaznevî, *Hadikatü'l-hakîka*, 461-464.

105 Senâi-yi Gaznevî, *Hadikatü'l-hakîka*, 464-466.

106 Senâi-yi Gaznevî, *Hadikatü'l-hakîka*, 466-467.

107 Senâi-yi Gaznevî, *Hadikatü'l-hakîka*, 468-469.

108 Senâi-yi Gaznevî, *Hadikatü'l-hakîka*, 469-471.

109 Senâi-yi Gaznevî, *Hadikatü'l-hakîka*, 481-282.

110 Senâi-yi Gaznevî, *Hadikatü'l-hakîka*, 483-484.

111 Senâi-yi Gaznevî, *Hadikatü'l-hakîka*, 484-485.

112 Senâi-yi Gaznevî, *Hadikatü'l-hakîka*, 485-487.

113 Senâi-yi Gaznevî, *Hadikatü'l-hakîka*, 495.

114 Senâi-yi Gaznevî, *Hadikatü'l-hakîka*, 490-497.

115 Senâi-yi Gaznevî, *Hadikatü'l-hakîka*, 501-637.

116 Senâi-yi Gaznevî, *Hadikatü'l-hakîka*, 544-545.

dının Hikâyesi,¹¹⁷ Âdil Bir Padişahın Esirleri Bağışlama Hikâyesi,¹¹⁸ Âdil Sultanın Hikâyesi,¹¹⁹ Halife Me'mûn'un Kan Dökme Hikâyesi,¹²⁰ Nûşîrevân'ın Yumuşak Huyuluğunun Hikâyesi,¹²¹ Sultan Mahmud'un Ava Çıkıp İhtiyar ile Karşılaşması,¹²² Gece Bekçisinin Hıristiyan'ın Tavuğunun Ayağını Kırma Hikâyesi,¹²³ İhtiyar ile Zâlim ve Câhil Kadının Hikâyesi,¹²⁴ Sultan Mahmud ile Rumlunun Hikâyesi,¹²⁵ Padişah'ın Yumuşak Huyuluğu ve Tahammülü,¹²⁶ Padişahın Affetmesi ile İlgili Hikâye,¹²⁷ Nûşîrevân'ın Affetmesiyle İlgili Hikâye,¹²⁸ Padişah'ın Beceriksizliği,¹²⁹ Padişahın Ahlakı,¹³⁰ Bir Padişahın Cârîye Bulması.¹³¹"

Dokuzuncu bölümde saadet yolunun tarifi ve sûfilik, dervişlik, tarikat, hakikat ve ahiret konularına değinilmiştir. Bunun gibi zamane insanından şikâyet, kız kardeş ve erkek kardeşin sıfatı, aile düzeni, karı kocalık, fakihlik, şâirlik, hekimlik, dört unsur, on iki burç, gezegenler ve başka gök cisimleri hakkında bilgi verilmiştir.¹³²

Dokuzuncu bölümdeki hikâyeler şunlardan ibarettir:

"Halife Me'mûn Zamanında Bir Zâhidin Bağdat'a Girmesi,¹³³ Dilenci ile Öküzünün Hikâyesi,¹³⁴ Kel Çocuğun Minareye Çıkma Hikâyesi,¹³⁵ Derdi ile İnleyen Gencin Hikâyesi,¹³⁶ Rey Şehrinde Sarık Çalan Hırsızın Hikâyesi,¹³⁷ Rey Şehrindeki Kıtlığın Hikâyesi,¹³⁸ Hipokrat'ın Kanaat ile İlgili Hikâyesi,¹³⁹ Azrâil ile Lokman'ın Karşılaşması.¹⁴⁰"

Onuncu bölümde Senâî, *Hadîka*'nın okuru ile hasbihâl, yaşlılığı, zayıflığı, hâlinin değişmesi, halvete çekilmesi, yalnız hayatı, canın ten zindanında kurtulması, *Hadîka*'nın yazılış sebebi ve tasnifi ve sözün fazileti konularıyla eserini sonlandırmıştır.¹⁴¹

Bu bölümdeki hikâyeler şunlardan ibarettir:

117 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 445-548.

118 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 548-550.

119 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 550-551.

120 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 551-552.

121 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 553-555.

122 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 557-561.

123 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 561-562.

124 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 562-563.

125 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 563-565.

126 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 565-566.

127 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 566-567.

128 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 568-569.

129 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 578-579.

130 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 581-582.

131 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 584-586.

132 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 639-704.

133 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 645-647.

134 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 647.

135 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 557.

136 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 664-665.

137 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 673-674.

138 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 674-675.

139 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 689-690.

140 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 690-691.

141 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 705-844.

“Hallac ile Kadın Hikâyesi,¹⁴² Câhilin Hasta Ziyareti Hikâyesi,¹⁴³ Abdal ile Kuş Hikâyesi,¹⁴⁴ Hz. Nuh’un Hikâyesi.^{145”}

3. Hadikatü'l-hakîka ve şerî'atü't-tarîka'daki Hikâyelerin Değerlendirilmesi

Hikâye sözlükte; anlatmak, nakletmek, aktarmak, tekrar etmek, benzetmek, taklit etmek manalarına gelmektedir. Arap edebiyatında “söz, haber, hikâye” gibi manalara gelen kısza terimi kullanılmıştır.¹⁴⁶ Seyyid Şerif Cürçânî hikâyeyi; “Bir kelimenin hareke ve sîgasını değiştirmeden bir yerden başka bir yere taşımak, lafzı daha önce bulunduğu nakletmek” diye tarif etmektedir.¹⁴⁷ Türkçede “Bir olayın sözlü veya yazılı olarak anlatılması, gerçek veya tasarlannmış olayları anlatan düzyazı türü” anlamına gelen hikâye,¹⁴⁸ bazen masal, fabl, kısza, destan, latife, öykü, nakil, tahkiye, vâkıa, hâdisse, nâdire ve mâcerâ gibi kelimelere karşılık gelen bir kavram olarak da kullanılır. Dünya edebiyatında önemli bir yere sahip olan bu edebî tür başta Kur’ân-ı Kerîm olmak üzere, Tevrat ve İncil gibi kutsal kitapların da önemli kısımlarını kapsamaktadır.¹⁴⁹

Hikâye tanımını itibariyle farklı manalar taşısa da kısza, menkıbe, haber, nakil, tercüme gibi terimlerle aynı maksada hizmet etmektedir. Hikâyenin anlatılması anlamına gelen ve “çeşitli edebî türlerin kendi yapılarına uygun biçimler içerisinde kullanmakta olduğu, kişi temeline dayalı anlatım tekniklerinden birisi”¹⁵⁰ olarak tanımlanan tahkiyede ise maksat, asıl mananın muhataba bu yöntemle ulaştırılmasıdır. Bu gaye sebebiyledir ki hikâye/tahkiye ile hikmet arasında daimi bir irtibat kurulmuş ve hikmetin eşyanın hakikatinden varlığın mahiyetine vakıf olma amacı hikâye/tahkiye üzerinden daha kolayca tesis edilmiştir. Nasıl ki Kur’ân-ı Kerîm’de geçmiş ümmetlerin taşıdıkları hikmetler kıssalar yoluyla aktarılmaya çalışılmışsa, Tasavvuf geleneğinde de ilk zamanlardan itibaren sûfilerin hikmet kabul ettikleri ilmî ve ilhâmî bilgileri hikâyeler vasıtasıyla tahkiye yoluyla muhataba aktarılmaya çalışılmıştır. Mevlânâ; *Mesnevî*’de hikmetleri müritlerin ruhlarını güçlü kılan Hak askerleri olduğunu ifade ederken, bu hikmetleri hikâyeler vasıtasıyla müritlerine ulaştırmıştır.¹⁵¹ Cüneyd-i Bağdâdî hikâyeyi; “Peygamberlerin haberlerinden, senin kalbini kuvvetlendireceğimiz bilgilerin her birini (kısza) sana anlatıyoruz. Bunlarda sana gerçeğin bilgisi, müminlere de bir öğüt ve bir uyarı ulaşıyor.”¹⁵² mealindeki ayeti delil göstererek “Hikâyeler, müminlerin kalplerini güçlendiren ilahî askerlerdir.” şeklinde tanımlamaktadır.¹⁵³

142 Senâ-yi Gaznevî, *Hadikatü'l-hakîka*, 731-733.

143 Senâ-yi Gaznevî, *Hadikatü'l-hakîka*, 733-735.

144 Senâ-yi Gaznevî, *Hadikatü'l-hakîka*, 740.

145 Senâ-yi Gaznevî, *Hadikatü'l-hakîka*, 740-741.

146 Hüseyin Yazıcı, “Hikâye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 17/479-485.

147 Ali İbn Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf Cürçânî, *Kitâbü't-ta'rifât*, (Kahire: 1938), 81.

148 Türk Dil Kurumu Sözlük, “hikaye”, (Erişim 22.09.2023).

149 Mehmet Kanar, “Hikâye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları 1998), 17/485-487.

150 Türk Dil Kurumu Sözlük, “tahkiye”, (Erişim 22.09.2023).

151 Semih Ceyhan, “Mesnevî, Rûhun Hikâyesi: Ankaravî'ye Göre Mesnevî'de Tahkiyenin Metafizik Delâleti”, *Kubbealtı Akademik Mecmuası* 144/36 (2007), 95-97.

152 Hûd Süresi, 11/120.

153 Ebû Nasr Serrâc et-Tûsî, *el-Lüma' : İslam Tasavvufu*, çev. H. Kâmil Yılmaz (İstanbul: Erkam Yayınları, 1996), 210.

Bunun için hikâye manzum ve mensur olmasına bakılmaksızın Arap, Fars ve Türk tasavvuf edebiyatlarında çok tercih edilen üsluptur. Tasavvuf tarihinde Mevlânâ gibi önemli mutasavvıfların çoğu tahkiye üslubunu yani hikâye anlatmayı tercih etmiş ve eserlerinde kullanmışlardır. Hakîm Senâî'nin *Hadîkatü'l-hakîka*'sında 114, Ferîdüddîn Attâr'ın *Mantikü't-tayr*'ında 174, *Esrâr-nâme* adlı eserinde 94, *Îlâhînâme* isimli eserinde 284, *Müsîbetnâme*'sinde 347¹⁵⁴ ve Mevlânâ'nın da *Mesnevî*'sinde 254¹⁵⁵ hikâyenin yer alması buna örnek olarak verilebilir. Bu hikâyelerin küçük bir kısmı müellifin kendi hikâyeleştirmesi ise de büyük kısmı İslam medeniyeti mensubu Arap, Fars, Türk, Hint halkların ortak folklorik unsuru sayılır.¹⁵⁶

Hakîm Senâî ilk tasavvufî mesnevî kabul edilen *Hadîkatü'l-hakîka*'yı telif ederek tasavvufu şiir diliyle buluşturmuş ve tasavvufî meseleleri en geniş şekilde nazım dünyasına taşınmıştır. Bu eserde hikmetleri hikâye vasıtası ile muhatabına iletmeye çalışan ve bu yöntemi manzum bir eserde ilk defa kullanan sûfilerden biri de yine Hakîm Senâî'dir. O bu yolla yüksek fikirleri muhatabın anlayacağı seviyeye indirerek basitleştirmekte, zor ve anlaşılması güç konuları kolay ve anlaşılabilir bir hale getirmektedir. Okuyucuyu şiirden kurtarıp tahayyül dünyası ile buluşturmaktadır. Yine en basit olayları ve en sıradan hikâyeleri ustalikle muhatabını etkileyecek bir seviyeye taşınması en önemli özelliklerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁵⁷

Hakîm Senâî daha sonra gelecek olan sûfileri de etkileyecek bir yetkinlikte tasavvufî mevzuları daha anlaşılır bir anlatıma taşımak için hikâye türünden yararlanmıştı. Onun dinî ve tasavvufî düşüncelerini beyan ederken hikâye türüne başvurmasının sebebi, tasavvufî meseleleri açıklarken muhatabının zihninde konunun kolay ve açıklıkla tecessüm edebilmesi sağlamaktır. Bu yöntem daha sonra Ferîdüddîn Attâr tarafından *Mantikü't-tayr*'da, Mevlânâ tarafından da meşhur eseri *Mesnevî*'de devam ettirilmiştir. Bu yöntem yani tahkiye yöntemi ve şiir dilinin nesir dilinden daha etkili ve akılda kalıcı olması sebebiyledir ki, Hakîm Senâî'den sonra gelen birçok mutasavvif şair tarafından da yani hikâyeleri şiir diliyle anlatma yöntemi devam ettirilmiştir.

Hakîm Senâî *Hadîkatü'l-hakîka*'da bir hikâye muhatabına sunarken farklı yöntemler kullanmıştır. Bunlardan biri; herhangi bir dinî-tasavvufî düşüncesini beyan ederken doğrudan konuya geçmek yerine önce hikâye anlatmak ve ardından kendi düşüncesini söylemektir. İkincisi ise; bir konuyu uzun uzun anlattıktan sonra muhatabın dikkatini cezbetmek amacıyla ilgili bir hikâyeyi kısa da olsa konunun sonunda vermektir. Hakîm Senâî *Hadîkatü'l-hakîka*'da "hikâye" terimini "temsîl, sıfat, kıssa, dâstân-ı bâstân, hikâyet ve temessül, hikâyet ve mesel, hikâyet ve darbemesel, mesel ve kıssa" gibi farklı kelime ve kavramlarla

154 Bediüzzaman Fîrûzanfer, *Şerh-i Ahvâl ü Nakd ve Tahlîl-i Asâr-ı Şeyh Ferîdüddîn Attâr Nîşâbüri*, (Tahran: Encüme-i Âsâr-ı Millî, 1961), 50-51.

155 Mesnevî hikâyeleri üzerine önemli araştırmalar yapan Bediüzzaman Fîrûzanfer, *Mesnevî*'de 275 hikâyenin bulunduğunu belirtmektedir. Bk. Bediüzzaman Fîrûzanfer, *Ehadis ve Kısas-ı Mesnevî*, çev. Hüseyin Davudi (Tahran, 1381/1961).

156 Gholam Hosein Yosûfî, "Bir Hikâyeci Olarak Mevlânâ", çev. Ramazan Muslu, *Tasavvuf-İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, 6/14 (2005), 645. *Mesnevî*'de geçen hikâyeler için bk. Mevlâna Celâleddîn Rûmî, *Mesnevî Hikâyeleri*, haz. Şefik Can (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2003), 7-14.

157 Hamid Rızâ-yi Kânûnî, "Nigeriş-i Senâî be Dâstân der Hadîka ve Dîvân", *Faslnâme-i Tahsîsi-yi Mutâla'ât-i Dâstânî* 4, (Tahran: 1992), 92-99.

da ifade ederek anlatıma zenginlik katmıştır.

3.1. Hikâyelerin Konuları

Hakîm Senâî *Hadikatü'l-hakîka*'da ağırlıklı olarak dinî-tasavvufî hikâyelere daha çok yer verse de sosyal ve siyasî birçok hikâye naklettiği ve bu hikâyelere iki görev yüklediğini tespit etmek mümkündür. Öncelikle müellifin anlattığı hikâye ve kıssalardaki gayesinin muhatabına öğüt vermek ve hikâyeden hisse çıkarmasını temin etmek ve muhatabını ahlâkî ve tasavvufî yönden eğitmek olduğunu söyleyebiliriz. Diğer bir gayesi de yaşadığı dönemdeki yöneticiler ve topluma bazı eleştiriler getirmektir denilebilir. Siyasilerle ilgili eleştiri içerikli hikâyelerine; “Padişah’ın Beceriksizliği”,¹⁵⁸ “Padişahın Ahlakı”¹⁵⁹ ve “Bir Padişahın Cârîye Bulması”¹⁶⁰ hikâyelerini örnek olarak verebiliriz.

Hadikatü'l-hakîka'daki hikâyelerin bir kısmı Hakîm Senâî'nin fikir ve düşüncelerinin teyidi ve tecessümü maksadıyla verilmiştir. Başka bir kısmı da onun tasavvufî ve dinî-ahlâkî görüşlerinin yansımaları olup sosyal ve ahlâkî anlamda yol gösterici ve tavsiye edici mahiyettedir. Uzun veya kısa hikâyelerin her birinde üzerinde durulan dinî-tasavvufî veya sosyal-siyasi bir düşünce kesinlikle mevcuttur.

Hadikatü'l-hakîka'daki geçen hikâyeleri genel anlamda konuları itibariyle şu şekilde tasnif edilebiliriz:

1. Allah’ın kudreti, hikmeti, mahlukatına maddî ve mânevî rızık vermesi, Allah’a teslimiyet, Allah sevgisi gibi mevzular; “Bilge ile Cahilin Safran Üzerine Konuşması”,¹⁶¹ Baba ile Oğul Arasında İsrâ Üzerine Konuşma,¹⁶² Ahmak ile Deve Hikâyesi,¹⁶³ Hz. İbrahim’in Ateşe Atılma Esnasında Hz. Cebrail ile Olan Konuşması”¹⁶⁴ hikâyelerinde konu edilmiştir.

2. Hasislik ve cimrilik hususları; “Cafer Sadık ile Bir Fâsıkın Fâiz Hakkında Konuşması”,¹⁶⁵ Halka Muhtaç Olmamak İçin Dilencilik Yapan Kişi ile Senâî'nin Konuşması,¹⁶⁶ hikâyelerinde yer almıştır.

3. İlim ve Cehalet konuları; “Zencinin Ayna Bulma Hikâyesi”,¹⁶⁷ Ahmak Birinin Bilge Birinden Tavsiyede Bulunma İsteği,¹⁶⁸ Bir Râfîzî'nin Bir Cahil Tarafından Dövülme Hikâyesi,¹⁶⁹ Deve ile Bir Adamın Konuşması,¹⁷⁰ Halife Me'mûn Zamanında Bir Zahidin Bağdat'a Girmesi,¹⁷¹ hikâyelerinde ele alınmıştır.

4. Dünyevî hayat ile ilgili mevzular; “Bir İhtiyar ile Hintli Arasında Dünya Lezzeti ve

158 Senâî-yi Gaznevî, *Hadikatü'l-hakîka*, 578-579.

159 Senâî-yi Gaznevî, *Hadikatü'l-hakîka*, 581-582.

160 Senâî-yi Gaznevî, *Hadikatü'l-hakîka*, 584-586.

161 Senâî-yi Gaznevî, *Hadikatü'l-hakîka*, 71-72.

162 Senâî-yi Gaznevî, *Hadikatü'l-hakîka*, 75.

163 Senâî-yi Gaznevî, *Hadikatü'l-hakîka*, 83-84.

164 Senâî-yi Gaznevî, *Hadikatü'l-hakîka*, 168-169.

165 Senâî-yi Gaznevî, *Hadikatü'l-hakîka*, 367-368.

166 Senâî-yi Gaznevî, *Hadikatü'l-hakîka*, 368-370.

167 Senâî-yi Gaznevî, *Hadikatü'l-hakîka*, 290-291.

168 Senâî-yi Gaznevî, *Hadikatü'l-hakîka*, 317-318.

169 Senâî-yi Gaznevî, *Hadikatü'l-hakîka*, 317.

170 Senâî-yi Gaznevî, *Hadikatü'l-hakîka*, 320-322.

171 Senâî-yi Gaznevî, *Hadikatü'l-hakîka*, 645-647.

Ahîret Meşakkati ile ilgili Konuşma,¹⁷² Bir Cahil ile Devenin Hikâyesi,¹⁷³ Belh Şehrinde Kesek Yiyen Bakkalın Hikâyesi,¹⁷⁴ Dilenci Kadın ile Zengin Erkeğin Hikâyesi,¹⁷⁵ Hz. Süleyman ile İhtiyarın Hikâyesi,¹⁷⁶ İskender'in Hikâyesine¹⁷⁷ başlıklı hikâyelerde anlatılmıştır.

5. Hükümdar ve devlet kademelerinde görev yapanların adalet, siyaset, halk ile ilişkileri ile ilgili konular; “Sultan Mahmud ile Adalet İsteyen Kadının Hikâyesi,¹⁷⁸ Âdil Bir Padişahın Esirleri Bağışlama Hikâyesi,¹⁷⁹ Âdil Sultanın Hikâyesi,¹⁸⁰ Halife Me'mûn'un Kan Dökme Hikâyesi,¹⁸¹ Nûşîrevân'ın Yumuşak Huyluluğunun Hikâyesi,¹⁸² Sultan Mahmud'un Ava Çıkıp İhtiyar ile Karşılaşması,¹⁸³ Gece Bekçisinin Hıristiyan'ın Tavuğunun Ayağını Kırma Hikâyesi,¹⁸⁴ Sultan Mahmud ile Rûmlu Hikâyesi,¹⁸⁵ Padişah'ın Yumuşak Huyluluğu ve Tahammülü ile İlgili Hikâye,¹⁸⁶ Padişahın Affetmesi ile İlgili Hikâye,¹⁸⁷ Nûşîrevân'ın Affetmesiyle İlgili Hikâye,¹⁸⁸ Padişah'ın Beceriksizliği,¹⁸⁹ Padişahın Ahlakı,¹⁹⁰ Bir Padişahın Cariye Bulması¹⁹¹” başlıklı hikâyelerde dile getirilmiştir.

6. Dinî ve tasavvufî konular ise; “Bir Âlimin İnzivaya Çekiliş Hikâyesi,¹⁹² Irak'tan Gelen Sûfî ile Horasan'daki Şeyhin Konuşması,¹⁹³ Bir Şeyh ile İtaatsiz Oğlunun Hikâyesi,¹⁹⁴ Derdi ile İnleyen Gencin Hikâyesinde,¹⁹⁵ İhtiyar Adamın Tarlasının Kuruma Hikâyesi,¹⁹⁶ Şiblî ile Cüneyd-i Bağdâdî'nin Konuşması,¹⁹⁷ Lokman'ın Küçük Evinin Hikâyesi,¹⁹⁸ Nişabur'daki Buz Satıcının Hikâyesi,¹⁹⁹ Ölüm Hâlinde Olan Birinin Aşk Hikâyesi.²⁰⁰” başlıklı hikâyelerde anlatılmıştır.

7. Şeyh (Pîr), mürîd ve seyr ü sülûk ile ilgili mevzular; “Bir Pîrin Mürîdine Gıybet ile İlgili

-
- 172 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 387.
 173 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 408-409.
 174 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 411.
 175 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 410.
 176 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 412.
 177 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 412.
 178 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 445-548.
 179 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 548-550.
 180 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 550-551.
 181 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 551-552.
 182 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 553-555.
 183 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 557-561.
 184 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 561-562.
 185 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 563-565.
 186 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 565-566.
 187 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 566-567.
 188 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 568-569.
 189 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 578-579.
 190 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 581-582.
 191 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 584-586.
 192 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 469-471.
 193 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 495.
 194 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 490-497.
 195 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 664-665.
 196 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 107.
 197 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 322-324.
 198 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 416-417.
 199 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 419-420.
 200 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 327-229.

Tavsiyesi,²⁰¹ Bir Mürîd ile Pîri Arasında Mücâhede Hususunda Konuşma²⁰² hikâyelerinde konu edilmiştir.

8. İnsanın yaratılış serüveni ve zuhur mertebeleri; “Kuş ile Balığın Âdem’den Önceki Hikâyesi²⁰³” başlıklı hikâyede anlatılmıştır.

9. “Baba ve Oğul Arasında İsâr Üzerine Konuşma²⁰⁴” hikâyesinde ilâhî emirlerde bir hikmet olduğu, “Ahmak ile Deve Hikâyesi”nde²⁰⁵ yaratılışın kemâli, “Hz. Ömer ile Çocukların Hikâyesi”nde²⁰⁶ Allah’a teslimiyet, “İhtiyar Adamın Tarlasının Kuruması Hikâyesi”nde²⁰⁷ Allah’ın sevgisi ve rızık verme kudreti, “Zencinin Ayna Bulma Hikâyesi”nde²⁰⁸ ilmin tarifi cehlin yergisi, “Şiblî ile Cüneyd-i Bağdâdî’nin Konuşması”nda²⁰⁹ müridin ihlâsı, “Derdi ile İnleyen Gencin Hikâyesi”nde²¹⁰ karı-koca olmanın anlamı, “Cafer Sadık ile Bir Fâsıkın Fâiz Hakkında Konuşması”nda²¹¹ hasisliğin zemmi,²¹² “Bir İhtiyar ile Hintli Arasında Dünya Lezzeti ve Âhîret Meşakkati ile İlgili Konuşması”nda²¹³ dünyanın zemmi, “Lokman’ın Dar Evinin Hikâyesi”nde²¹⁴ masivâyâ gönül bağlamamak, “Nişabur’daki Buz Satıcının Hikâyesi”nde²¹⁵ yaşlılık ve ölüm, “Biri Zâlim Biri Mazlum Olan İki Çocuğun Hikâyesi”nde²¹⁶ insanların gaflete düşmesi, “Bir Şeyh ile İtaatsiz Oğlunun Hikâyesi”nde²¹⁷ suflerin övülmesi, “Ölüm Hâlinde Olan Birinin Aşk Hikâyesi”nde²¹⁸ aşkın halleri dile getirilmiştir. Onuncu ve son bölümde yer alan hikâyelerde ise genellikle padişahın adaleti, affetmesi, tedbirli olması gibi konular; “Bir Padişahın Cariye ile Nefsine Kapılma Hikâyesi”nde,²¹⁹ nefsin heva ve hevesinden kaçma mevzu; “Rey Şehrinde Sarık Çalan Bir Hırsızın Hikâyesi”nde,²²⁰ dünyevî hayatın fâniliği; “Belh Şehrinde Kesek Yiyen Bakkalın Hikâyesi”nde²²¹ kıyamet günü hesaplaşma gibi konular işlenmiştir.²²²

Hikâyelerin muhtevasında genel olarak Allah’ın zikri ve sıfatlarına dikkat çekilirken, bazı hikâyelerde güzel ahlak ve kötü huylara, dünya ve dünya ehlinin nefasızlığı gibi konulara temas edilmektedir. Bazı hikâyeler de dinî-tasavvufî ve eğitim konularının yanı sıra

201 Senâi-yi Gaznevî, *Hadîkatü’l-hakîka*, 286-287.

202 Senâi-yi Gaznevî, *Hadîkatü’l-hakîka*, 287.

203 Senâi-yi Gaznevî, *Hadîkatü’l-hakîka*, 383-384.

204 Senâi-yi Gaznevî, *Hadîkatü’l-hakîka*, 75.

205 Senâi-yi Gaznevî, *Hadîkatü’l-hakîka*, 83-84.

206 Senâi-yi Gaznevî, *Hadîkatü’l-hakîka*, 107-108.

207 Senâi-yi Gaznevî, *Hadîkatü’l-hakîka*, 107.

208 Senâi-yi Gaznevî, *Hadîkatü’l-hakîka*, 290-291.

209 Senâi-yi Gaznevî, *Hadîkatü’l-hakîka*, 322-324.

210 Senâi-yi Gaznevî, *Hadîkatü’l-hakîka*, 664-665.

211 Senâi-yi Gaznevî, *Hadîkatü’l-hakîka*, 367-368.

212 Senâi-yi Gaznevî, *Hadîkatü’l-hakîka*, 383-384.

213 Senâi-yi Gaznevî, *Hadîkatü’l-hakîka*, 387.

214 Senâi-yi Gaznevî, *Hadîkatü’l-hakîka*, 416-417.

215 Senâi-yi Gaznevî, *Hadîkatü’l-hakîka*, 419-420.

216 Senâi-yi Gaznevî, *Hadîkatü’l-hakîka*, 466-467.

217 Senâi-yi Gaznevî, *Hadîkatü’l-hakîka*, 490-497.

218 Senâi-yi Gaznevî, *Hadîkatü’l-hakîka*, 327-229.

219 Senâi-yi Gaznevî, *Hadîkatü’l-hakîka*, 584-586.

220 Senâi-yi Gaznevî, *Hadîkatü’l-hakîka*, 673- 674.

221 Senâi-yi Gaznevî, *Hadîkatü’l-hakîka*, 411.

222 Meyhen-Düht Ferrüh-Niyâ, “Sâhtâr-ı Dâstânî-yi Hikâyet-Hâ Der-Hadîkâ-yi Senâî”, *Fasnâme-yi İlmî-Pujû-hişî-yi Kâvuşnâme* 21 (1389/1969), 43-45.

dönemin sosyal-kültürel unsurlarıyla yaşam tazına da ışık tutan anlatımlar içermektedir. Hakîm Senâî bazı hikâyelerde toplumda karşılaştığı kusurları, hataları, gözünün önünde olup biten gülünç hadiseleri yalın bir dille ifade etmekten kaçınmamıştır. Hikâyelerde mekân unsuru ve olayların gerçekleştiği yerler de daha çok Bağdat, Nişâbur, Rey, Belh, Herat, Medine ve Mekke gibi şehirlerdir.

Genel olarak hikâyelerin %8'i vahdet-i vücûd, %6'sı yaratılmışların hikmetini bilme anlatma muhtevalıdır. Hikâyelerin %76'sı ise nefsi tanımayla ilgili içeriklerden oluşmaktadır.²²³

Hakîm Senâî *Hadîkatü'l-hakîka* eseriyle tasavvuf ile edebiyatı birleştirerek dinî-tasavvufî şiir akımının temelini atmış, bunun yanı sıra Kur'an ayetlerini şiir diliyle beyan ederek Kur'an ile edebiyatı buluşturmuştur denilebilir. O hikâyeleri anlatırken ayet ve hadislerden de faydalanarak anlatıma kuvvet katmıştır. Dolayısıyla *Hadîkatü'l-hakîka* ilk tasavvufî mesnevî olmakla beraber Kur'an ayetleri iktibas edilen ilk manzum tasavvufî eser özelliğini taşımaktadır. Hakîm Senâî Kur'an ayetlerini iktibas, irsâl-i mesel, rücû ve telmih gibi edebî sanatlarla şiir diline ayrı bir özellik kazandırmıştır. *Hadîkatü'l-hakîka*'da edebiyat/şiir ile şeriat ve tarikat bir araya getirilmiştir. Böylece muhataplarına vahiy ile beraber şiir diliyle irfanı birlikte sunmuştur. *Hadîkatü'l-hakîka*'daki âyetlerin tespit ve değerlendirmesi başka bir çalışma konusu olup, bu çalışmanın sınıırını aşacağı için burada sadece üç örnek verilmiştir.

Baba ile oğul²²⁴ hikâyesinin yedinci beytinde; “*Her isâra yetmiş karşılık verilir, bir kapıyı sana kapatırsa başka on kapıyı açar.*”²²⁵ ifadesi “*Mallarımı Allah yolunda harcayanların durumu, yedi başak bitiren ve her başakta yüz tane bulunan bir tohum gibidir. Allah, dilediğine kat kat verir. Allah, lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir.*”²²⁶ ayetine telmih yapılmıştır.

Hz. Nûh'un ömrünün uzunluğu ve hasreti hikâyesinde ²²⁷:

“Nuh'un ömrü bin yıldı, dokuz yüz ellisi geçtiğinde, dünya hayatına hasret ile baktı ve “eyvah bu bin yıl ömür benim için bir günün onda biri kadar bile olmadı” dedi. Cebrâîl Nuh'a sordu: Ey ömrü bütün peygamberlerden uzun olan, dünya ve dünya hayatını nasıl buldun. Nuh dedi ki: Dünya iki kapılı bir oda gibi imiş, bir kapıdan girip öbür kapıdan çıkıyorum işte. Daha hayat yolunu seyretmeden ölümün korkunç sesi kulağıma geldi. Şimdi canımı teslim edip hasretle gidiyorum. Dünya hayatımda şerbetim zehir, rahatlığım ise şiddet oldu. Ey halk gördünüz işte, Nuh'un ömrü uzun mu kısa mı? Elbisesini topladı, “ölüm ile kendimi peygamberlikten azlettim” ayetini okuyup gitti”²²⁸

Bu hikâyede Ankebût Süresi'nin 14. ayeti iktibas edilmiştir: “*Andolsun, biz, Nûh'u kendi kavmine peygamber olarak gönderdik. O da dokuz yüz elli yıl onların arasında kaldı. Neticede onlar zulümlerini sürdürürlerken tûfan kendilerini yakalayiverdi.*”²²⁹

223 Meryem Caferzâde vd., “Tahlîl-i Kârkerd-i Hikâyet Der- Hadîka-yı Senâî”, *Fasl-Nâme-yi Edebiyat-ı İrfânî Danişgâh-ı El-Zehra* 13/27 (1400/1980), 72-73.

224 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 75.

225 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 75.

226 el-Bakara 2/261.

227 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 740-741.

228 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 740-741.

229 El-Ankebût 29/14.

Bir pîrin mürîdine gıybet ile ilgili tavsiyesi kıssasında²³⁰ şu beyitler geçmektedir:

“Bilir misin, gıybet etmek, kendi kardeşinin etini yemekdir; kadrini bilen kendi kardeşinin etini yemez. Şunu bilesin ki ahmak, zarar verici ve düşük insanlardan başkası kendi kardeşinin etine düşkün olmaz. Dolayısıyla ey kardeşim! Gıybet etmekten uzak dur; bu çirkin yemek yiyenler çirkin şeylerden başka şeyler de konuşmaz.”²³¹

Bu hikâyede Hucurât Sûresi'nin 12. ayeti geçmektedir. Ayette şöyle buyrulmuştur: “*Ey iman edenler! Zannın çoğundan sakının; çünkü bazı zanlar günahdır. Gizlilikleri araştırmayın, birbirinizin gıybetini yapmayın; herhangi biriniz, ölmüş kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? Tabii ki bundan tiksindir! Allah'a itaatsizlikten de sakının. Allah tövbeleri çokça kabul etmektedir, rahmeti sonsuzdur.*”²³²

Bunun gibi *Hadîkatü'l-hakîka*'nın tamamında pek çok ayet, hadis ve kalam-ı kibardan istifade edilmiştir. Özellikle hikâyelerde Kur'an ayetlerine yer verilmesi ortaya konulan mevzu ve verilmek istenen mesajı daha da tesirli kılmıştır.

3.2. Hikâyelerde Geçen Şahıslar

Hadîkatü'l-hakîka'nın hikâyelerindeki şahıs unsuru açısından bakıldığında dinî-tasavvufî, tarihî-mitolojik, tipik ve temsîlî olmak üzere dört türe ayrılır. Hikâyelerin şahıs unsuru daha önce meşhur ise sadece ismi verilmekle yetinilmiştir. Çünkü *Hadîkatü'l-hakîka*'nın muhatabı dönemin kültürlü tabakası olmuş ve karakterlerin kimliğini vermeye ihtiyaç duyulmamıştır. Bu tipler Senâî'nin aklında doğmuş karakterler değiller, aksine tarihî veya mitolojik kaynaklarda adı geçmiş şahıslardır. Örneğin Hakîm Senâî'nin hemşehrisi Gazneli Sultan Mahmud,²³³ Gazneli Sultan Mes'ûd,²³⁴ Lokman-ı Hakîm,²³⁵ Nûşîrevân-ı Âdil,²³⁶ Halife Me'mûn²³⁷ Mecnûn,²³⁸ Büyük İskender,²³⁹ Hipokrat.²⁴⁰

Eserde kimliği belli olmayan tiplerden pîr, mürîd, zâhid, ahmak, ihtiyar, mecûsî, müneccim, zencî, cariyeye, tembel ve çocuk gibi tipik karakterlere yer verilmiştir ki bunların sadece dış görünüşü veya ahlâkî özellikleri zikredilmiştir. *Hadîkatü'l-hakîka*'daki hikâyelerde; zâ-

230 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 286-287.

231 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 286-287.

232 el-Hucurât 49/12.

233 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 557; 545; 569; 563.

234 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 552.

235 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 416.

236 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 553; 568.

237 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 551.

238 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 457.

239 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 412.

240 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 689.

hid,²⁴¹ pîr,²⁴² hoca,²⁴³ sûfî,²⁴⁴ şeyh,²⁴⁵ âlim,²⁴⁶ bakkal,²⁴⁷ padişah,²⁴⁸ cahil,²⁴⁹ genç,²⁵⁰ , tembel,²⁵¹ hileci,²⁵² mecûsî,²⁵³ kör,²⁵⁴ ahmak,²⁵⁵ ihtiyar kadın,²⁵⁶ kadın,²⁵⁷ erkek,²⁵⁸ müneccim²⁵⁹ ve buz satıcı²⁶⁰ gibi meçhul karakterlere de yer verilmiştir.

Eserde geçen hikâyelerde Hz. İbrâhim,²⁶¹ Hz. Süleymân,²⁶² Hz. İsâ,²⁶³ Hz. Musâ,²⁶⁴ Hz. Ömer,²⁶⁵ Hz. Ali,²⁶⁶ Ebû Hanîfe,²⁶⁷ Süfyân-ı Sevrî,²⁶⁸ Şeyh Gürgânî,²⁶⁹ Şibli²⁷⁰ ve Hallâc²⁷¹ gibi bilinen tanınan dinî-tasavvufî karakterlere özellikle yer verilmiştir.

Hikâyelerde kimi zaman hikâyenin kahramanı olarak deve,²⁷² kuş,²⁷³ fil,²⁷⁴ tilki,²⁷⁵ bül-bül²⁷⁶ gibi kuşlar ve hayvanların isimleri de geçmektedir.

Hadîkatü'l-hakîka'daki hikâyelerde şahıslar titizlikle seçilmiş ve karakterler zarif bir dille anlatılmıştır. Tip, karakter ve şahıslar sadece tasavvufî mevzuların açıklanması, vurgulanması ve muhatabın hafızasına yerleştirilmesi için kullanılmıştır ki bu da eserin telif sebebi- nin insanların kemalâtına hizmet maksatlı olduğunu ortaya koymaktadır.

Eserde geçen dinî, tasavvufî, tarihî ve mitolojik şahsiyetler, kavim, kabile ve mekân adları ile ilgili tenkitli metni Müderris Rezevî tarafından hazırlanan *Hadîkatü'l-hakîka*'nın

241 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 133; 646.

242 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 133; 286; 481; 550; 562.

243 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 469.

244 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 495.

245 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 495.

246 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 461.

247 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 411.

248 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 584; 578; 581.

249 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 733.

250 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 664.

251 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 108.

252 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 367.

253 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 107.

254 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 155, 407.

255 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 83, 316, 438.

256 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 454, 271, 107, 545.

257 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 443, 398, 332.

258 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 647, 459, 367.

259 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 702.

260 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 419.

261 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 168.

262 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 412.

263 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 392, 391, 353.

264 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 289.

265 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 460, 447, 93.

266 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 388, 140, 108.

267 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 572.

268 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 95.

269 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 115.

270 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 324, 322, 116.

271 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 485.

272 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 83, 320.

273 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 740.

274 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 69.

275 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 132.

276 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 410.

sonuna eklenen listelere bakılabilir.²⁷⁷ Bunun gibi Meryem Hüseyinî tarafında hazırlanan tenkitli metnin son kısmında da dinî ve tasavvufî, tarihî ve mitolojik kişilerin adları²⁷⁸ ile mekân isimleri bulunmaktadır.²⁷⁹

3.3. Hikâyelerin Anlatım Biçimi

Hadikatü'l-hakîka'daki hikâyeleri okura cazip kılan unsurlardan biri temsîlî anlatım metodudur. Hakîm Senâi anlatmak istediği meseleyi anlaşılır, çekici, tesirli ve muhatabın aklında kalıcı kılmak için bu yöntemle başvurmuştur denilebilir. Eserdeki hikâyelere bu açıdan bakıldığında hikâyelerin bir kısmı fabl ve alegoriktir. Fakat hikâyelerden çıkarılmış olan hisse herhangi dinî-tasavvufî ders veya sosyal-ahlâkî öğütten başka bir şey değildir. Bu yöntemi Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinde de görmek mümkündür.²⁸⁰

Eserdeki alegorik hikâyelerde şahıs, tema ve olay örgüsü olmak üzere üç unsur görmek mümkündür ancak Hakîm Senâi hikâyeleri naklederken tema unsuruna daha önem verip diğer iki unsura pek fazla tevaccüh etmemiştir. Onun için hikâyelerin bir kısmı hayli basit olup belirsiz zaman ve mekânda gerçekleşmiş bir olayın anlatımı mahiyetindedir. Süfyân-ı Sevrî ile Bayezîd-i Bestâmî'nin Konuşması²⁸¹ ve Hz. Ali ile Düşmanın Konuşması²⁸² gibi hikâyelerde sadece tema ön plandadır ve sıradan bir hikâyede olması gereken -kişi, zaman, yer, olay örgüsü, anlatıcı- gibi unsurlar bu hikâyelerde bulunmamaktadır. Aynı zamanda Ahmak ile Deve,²⁸³ Genç Tilki ile Yaşlı Tilki²⁸⁴ gibi fabl türü hikâyelerinde de bu hususu görmek mümkündür. Dolayısıyla *Hadikatü'l-hakîka*'daki hikâyelerde daha çok verilmek istenilen tema edebî yönden kuvvetli bir şekilde ön plana çıkarılmıştır. Bazı hikâyeler asıl konudan sonra söylenip konunun muhatabın zihninde karşılık bulması gayesi güdülmüştür. Yine eserdeki hikâyelerin başka bir önemli özelliği ise şahıs unsurlarının belli olmamasıdır. Hikâyelerin başlığından da anlaşılacağı üzere şahıs adları yerinde sıfatlar kullanılmıştır.

3.4. Hikâyelerin Kaynağı

Hadikatü'l-hakîka'da tespit ettiğimiz 114 hikâyenin tamamının kaynağını ortaya koymak oldukça zor olmakla beraber eserden daha evvel kaleme alınmış bazı Arapça, Farsça ve Hintçe kitaplarda hikâyelerin bazılarının menşeiini bulmak mümkündür. *Hadika*'daki bazı hikâyeler daha önce Arap dünyasında kaleme alınmış kıssa kitaplarında, Hintçe masal kitaplarında ve Farsça hikâye eserlerinde bazı farklılıkla nakledilmiştir. Dolayısıyla bazı hikâyelerin ilk olarak kimin tarafından telif edildiğini veya nerede ortaya çıktığını tespit etmek kolay değildir fakat bu hususta yapılan bazı çalışmalar eserde geçen bazı hikâyelerin kaynakları bize bildirmektedir.²⁸⁵

277 Bk. Senâi-yi Gaznevî, *Hadikatü'l-hakîka*, 749-757.

278 Ebü'l-Mecd Hakîm Mecdûd b. Âdem Senâi-yi Gaznevî, *Hadikatü'l-hakîka ve şer'atü't-tarîka*, haz. Meryem Hüseyinî, (Tahrân: Merkez-i Neşr-i Dânişgâhî, 1382/1962), 317-320.

279 Senâi-yi Gaznevî, *Hadikatü'l-hakîka*, haz. Meryem Hüseyinî, 321.

280 Bkz. Hüseyin Güllüce, "Mesnevî'de Temsîlî Anlatım ve Hikâye ve Temsillerle Kurân Âyetlerinin Açıklanması", *Erdem Dergisi* 18/50 (Nisan 2008), 129-160.

281 Senâi-yi Gaznevî, *Hadikatü'l-hakîka*, 95.

282 Senâi-yi Gaznevî, *Hadikatü'l-hakîka*, 388.

283 Senâi-yi Gaznevî, *Hadikatü'l-hakîka*, 83-84.

284 Senâi-yi Gaznevî, *Hadikatü'l-hakîka*, 132-133.

285 Golam Rıza Sâlmîyân vd., "Mukayese-yi Sahtâr-ı Hikâyethâ-yı Hadikatü'l-hakîka ve Şer'atü't-tarîka",

Hakîm Senâî *Hadîkatü'l-hakîka*'da rivayet ettiği hikâyelerde daha evvel kaleme alınmış olan; Zemahşerî'nin (öl. 538/1144) *Rebî'u'l-ibrâr ve nuşûşü'l-aḥbâr*, Gazzâlî'nin (öl. 505/1111) *Kimyâ-yı Saâdet* ve *İhyâü Ulûmuddîn*, Reşîdüddîn-i Meybüdü'nin (öl. 520/1126) *Keşfü'l-esrâr*, Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin (öl. 430/1038) *Hilyetü'l-evliyâ*, İbn Kuteybe'nin (öl. 276/889) *Uyûnü'l-ahbâr*; Râgıb el-İsfahânî'nin (öl. V/XI. Yüzyılın ilk çeyreği) *Muḥâdarâtü'l-üdebâ*, Ebu'l-Fütûh Cemaleddin Er-Râzî'nin (öl. 552/1157) *Tefsîr-i Ebû'l-fütûh er-râzî*, Kuşeyrî'nin (öl. 465/1072) *Er-Risâle*, Ebû'l-Muzaffer Mansûr es-Sem'ânî'nin (öl. 489/1096) *Tefsîr-ü'l-Kur'ân*, Keykâvus b. İskender'in (öl. 475/1082) *Kâbûsnâme*, Ebû'l-Hasen Muhammed b. Yûsuf el-Âmirî'nin (öl. 381/992) *Es-Sa'âde ve'l-İs'âd*, Abdurrahmân es-Sülemî'nin (öl. 73/692) *Tabakâtu's-süfyye*, Ebû'l-Hasen Alî el-Hücvîrî'nin (öl. 465/1072) *Keşfü'l-mahcûb*, Ebu İshâk en-Nisâbü'rî'nin (öl.427/1035) *Kıyasü'l-enbiyâ*, Nizâmülmülk'ün (öl. 485/1092) *Siyâsetname*, Ahmed b. Muhammed el-Meydânî'nin (öl. 518/1124) *Mecmau'l-emsâl*, Muhammed bin Cerîr Taberî'nin (öl. 310/923) *Tarih-i Taberî*, Ebû İshak el-Husrî'nin (öl. 413/1022) *Zehrü'l-âdâb* ve Ahmed b. Muhammed el-Gazzâlî'nin (öl. 520/1126) *Sevânihu'l-uşşâk* gibi klasik eserlerden yararlanmışır.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla da Hakîm Senâî; “Hz. Peygamber ile Kays-ı Âsım'ın Hikâyesi” ve “Aptal Kişi ile Deve Hikâyesi”ni Ebu'l-Fütûh Cemaleddin Er-Râzî'nin *Tefsîr-i Ebû'l-fütûh er-râzî* adlı eserinden, “İhtiyar Pîrin Nefsi ile Mücâdelesi Hikâyesi”ni Abdurrahman es-Sülemî'nin *Tabakâtu's-süfyye* isimli eserinden, “Hz. Ali'nin Ayağından Ok Çıkarma Hikâyesi”ni Reşîdüddîn-i Meybüdü'nin *Keşfü'l-esrâr* isimli eserinden, “Ebu Şuayb ve Eşi Cüheyre'nin Hikâyesi” ve “Abdullah-ı Revâha'nın Takvâ Taleb Etme Hikâyesi” Ebu Nuaym el-İsfahânî'nin *Hilyetü'l-evliyâ* isimli eserinden, “Hz. İbrahim ile Hz. Cebrail'in Sohbet Hikâyesi” Muhammed b. Cerîr et-Taberî'nin *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, Alaaddin Konevî'nin *Şerḥi't-ta'arruf*, Reşîdüddîn-i Meybüdü'nin *Keşfü'l-esrâr*, Gazzâlî'nin *Kimyâ-yı Sa'âdet* isimli eserlerinden, “Hz. Peygamber'in Göğsünün İnşirah Hikâyesi” *Kıyasu'l-Enbiya* isimli eserden, “Cemel Vakası Hikâyesi”ni Ebu Cafer Taberî'nin *Tarih-i Taberî*, *Kıyas-ı Enbiya* ve *Tarih-i Hulefâ* isimli eserlerinden, “Hz. Ali'nin Şehid edilme Hikâyesi”ni Ebû'l-Mevâhib Alî eş-Şa'rânî el-Mısrî'nin *Keşfü'l-gumme*, Muhammed b. Cerîr et-Taberî'nin *Târîhu'r-rusûl ve'l-mulûk* isimli eserlerinden, “Hz. Musa'nın Allah'a En Güzel Mahlûkun Kim Olduğu Sorusunun Hikâyesi”ni Gazzâlî'nin *İhyâü Ulûmuddîn* isimli eserinden, “Bir Akıllının Alışveriş Hikâyesi” Ebû İshak el-Husrî'nin *Zehrü'l-âdâb* isimli eserinden, “Şıblî'nin İhlâs ve Riyâ Hikâyesi” Küşeyrî'nin *Risale-i Kuşeyri*, Hücvîrî'nin *Keşfü'l-mahcûb*, Reşîdüddîn-i Meybüdü'nin *Keşfü'l-esrâr* isimli eserlerinden, “Ömer ile Çocukların Görüşme Hikâyesi” İbn Kuteybe'nin *Uyûnü'l-ahbâr rebî'ü'l-ibrâr* eserlerinden, “Hz. Peygamber ile Kays-ı Asım'ın Hikâyesi” *Tefsîr-i Ebû'l-fütûh er-râzî* isimli eserden, “Genç Tilki ile İhtiyar Tilki Hikâyesi” Râgıb El-İsfahânî'nin *Muḥadarâtü'l-üdebâ* isimli eserinden ve yine *Tefsîr-i Ebû'l-fütûh er-râzî* isimli eserden almıştır.

Eserde yer alan hikâyelerin bazıları olduğu gibi nakledilmiş bazıları da hikâyenin içeriği bozulmamak kaydıyla birtakım eklemeler ve çıkartmalarla yeniden oluşturulmuştur denilebilir. Örneğin: Körler ile Fil Hikâyesi²⁸⁶ *Hadîkatü'l-hakîka*'dan önce kaleme alınmış eserler-

Mecelle-yi Metn-Pujûhî-yi Edebî 69/29 (Güz 1395/1975), 100-127.

286 Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka*, 69.

den Ebu-Hayyân et-Tevhidî'nin *el-Mukâbesât* isimli eserinde,²⁸⁷ Gazzâlî'nin *Kimyâ-yı Saâdet*²⁸⁸ ve *İhyâü Ulûmuddîn*²⁸⁹ adlı eserlerinde benzer anlatımlarla nakledilmektedir.²⁹⁰

Hadikatü'l-hakîka'daki hikâyelerin büyük bir kısmı daha önce telif edilmiş eserlerden rivayet edilmiş olmasının yanı sıra bir kısmı da Hakîm Senâi'nin kendi hikâyeleştirmesidir denilebilir.

Sonuç

Ebü'l-Mecd Hakîm Mecdûd b. Âdem Senâi-yi Gaznevî (464/1071-525/1131[?]) tasavvuf ile edebiyatı meczedip yeni bir anlayış ortaya koymuş ve tasavvuf edebiyatının temelini atmış bir sûfi-şâirdir. Bu anlayışın en güzel örneği olarak da *Hadikatü'l-hakîka* ve *şer'atü't-tarîka* isimli eserini ortaya koymuştur. 10.000 beyitten oluşan ve tasavvufî bir mesnevî olarak telif ettiği bu eserinde Hakîm Senâi dînî, felsefî, hikemî ve ahlâkî konulara yer vermekle birlikte, ilk kez tasavvufun konularını nazım dünyasına taşımış ve konuları ele alırken anlatımı güçlendirmek ve okurun dikkatini cezbetmek için hikâye türünden yararlanmışır. *Hadikatü'l-hakîka*'da 114 hikâye yer almaktadır. Eserde yer alan bu hikâyeler ya okuyucunun dikkatini çekmek için konuya geçmeden önce verilmiş veya bir konu uzun uzun anlatıldıktan sonra konuyu pekiştirmek için ilgili hikâyenin sonunda sunulmuştur.

Hadikatü'l-hakîka'da mesnevî tarzında şiirin de anlatım ve tesir gücünden faydalanılarak verilen hikâyelerin en uzununu 58, en kısası ise 2 beyitten müteşekkildir. Eserde hikâyeler maksada götüren anlatımın bir aracı olarak kullanılmış ve muhataba verilmek istenilen mesajlar hikâye vasıtasıyla zaman zaman basitleştirilerek zaman zaman da anlatımı kuvvetlendirilerek verilmiştir.

Eserdeki hikâyeler İslam medeniyetinde var olan hikmeti kıssalar yoluyla anlatma geleneğinin manzuma tarzda sunulmuş ilk örneğidir. Tasavvuf tarihinde Mevlânâ gibi önemli mutasavvıfların çoğu daha sonra bu usulü yani tahkiye tarzını tercih etmiş ve eserlerinde kullanmışlardır.

Genel olarak *Hadikatü'l-hakîka*'da dînî ve tasavvufî konulara ağırlık verilmiştir. Hikâyeleri anlatmaktan maksat muhataba öğüt vermekle beraber onu ahlâkî ve tasavvufî yönden eğitmektir. Bu maksada hizmet edebilecek birçok konu daha önceki kaynaklardan aktarıldığı gibi bazen de müellifin kendi hikâye üslubuyla takdim edilmiştir.

Hikâyeler şahıslar açısından oldukça zengindir. Özellikle hikâyelerde tarihî-mitolojik şahsiyetler, dînî-tasavvufî şahsiyetler, ülkeler ve şehirler, özel mekanlar, kozmik âlem, gök cisimleri ve çeşitli hayvan isimlere oldukça fazla rastlanmaktadır. Hikâyelerde mekân yani olayların geçtiği yerler daha çok Bağdat, Nişâbur, Rey, Belh, Herat, Medine, Mekke gibi şehirlerdir.

Hikâyelerdeki şahıslar çoğunlukla sosyal karakterler olup, dînî-tasavvufî, tarihî-mito-

287 Ebu-Hayyân et-Tevhidî, *el-Mukâbesât* (Kahire: el-Tebâ el-Rahmâniyye t.y.), 259.

288 Muhammed Gazzâlî, *Kimyâ-yı Saâdet*, haz. Hüseyin Hadyucem (Tahran: İntişârât-ı İlmî ve Ferhengî, 1386/1966), 4/51.

289 Gazzâlî, *Kimyâ-yı Saâdet*, 4/12.

290 Hikâyelerin kaynağı için bk. Golam Rizâ Salmiyan vd., "Mukayese-yi Sâhtâr-ı Hikâyethâ-yi Hadîkatü'l-Hakîka Bâ-Serçemehâ-yi Ân-Hikayât", *Metin Pujûhî-yi Edebî-yi Pâyiz* 69/20 (1395/1975), 105-110.

lojik, tipik ve temsilî karakterlerdir ve müspet yönleri ön plana çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu karakterler tarihî veya mitolojik kaynaklarda adı geçen meşhurlardır. Sultan Mahmud, Sultan Mes'ûd, Lokman-ı Hakîm, Nûşîrevân-ı Âdil, Halife Me'mûn, Mecnun, Büyük İskender, Hipokrat bunlardan bazılarıdır. Hikâyelerde toplumda rastlanan tekke erbabından ilim ehline, sosyal tabakadan her insan tipine, çarşı pazar esnafına kadar her karaktere yer verilmektedir. Fabl tarzı hikâyelerde rolleri insanlar yerine çoğunlukla hayvanlar üslenmektedir.

Hikâyelerdeki olay örgüsü çoğunlukla bilinmeyen zaman ve mekânda gerçekleşmiştir. Mekke, Bağdat, Belh, Herat gibi şehirlerin yanında nadiren de olsa Rum ve Şam gibi belde-lerde geçmektedir. Zaman unsuruna pek yer verilmemiştir. Çoğunlukla bir gece, günlerden bir gün, yıllardan bir yıl gibi ifadeler tercih edilmiştir.

Hikâyelerin bir kısmı karşılıklı konuşma mahiyetinde olup başka bir kısmı ise rivayet şeklindedir. Karşılıklı konuşmalar çoğunlukla iki taraflı (dedim dedi, soru cevap) metodundan yararlanılmaktadır.

Hakîm Senâî *Hadîkatü'l-hakîka*'daki hikâyelerin bir kısmını daha evvel kaleme alınmış kaynaklardan amaca uygun nakletmiş ise de bir kısmını kendisi ibdâ etmiştir. Hikâyeleri nakletmekte Arapça ve Farsça kaynaklardan yararlanmışır. Buradaki önemli husus ise hikâyelerin mahiyetinin değişmemesidir.

Hikâyeler nakledilirken konusuna uygun olarak yer yer Kur'an ayetlerinden yararlanılmışır. Böylece hikâyede verilmek istenilen mesaj ayetlerle teyit edilmiştir.

Bütün bu özellikleriyle Hakîm Senâî *Hadîkatü'l-hakîka*'da hikmetleri hikâyeye vasıtası ile muhatabına iletmeye çalışan ve bu yöntemi manzum bir eserde ilk defa kullanan sûfilerin öncüsü kabul edilmiştir. O bu yolla yüksek fikirlere muhatabına en iyi şekilde iletmış, anlaşılması güç konuları kolay ve anlaşılabilir bir hale getirmiştir. Muhatabı şiirin cazibesıyla irfan ve hikmet yolculuğuna çıkarmıştır.

Tasavvuf edebiyatı tarihinde önemli bir yere sahip olan *Hadîkatü'l-hakîka* konuları, dinî-tasavvufî ve ahlâkî hikâyeleri ve üslubu ile başta Mevlânâ'nın *Mesnevî*'si ve Attâr'ın *Mantıku't-tayr*'ı olmak üzere birçok tasavvufî mesnevîlere kaynaklık etmiştir.

Kaynakça | References

Âbid, Abdul Cebbâr. *Ârâ ve Endîşehâ-yi Hâkîm Senâî-yi Gaznevî*. Kâbil: Matbaa-yı Şemşâd, Akademi-yi Ulûm-i Afganistan, 1396/1976.

Alıcı, Lütfi. “Mevlânâ'nın Şiir Anlayışında Tahkiyenin Yeri”. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/9 (2007), 149-169.

Bardakçı, Mehmet Necmettin. “Mevlânâ'nın Tasavvufî Düşüncesinin Kaynakları”. *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 8/19 (2007), 55-77.

Beşîr, Ali Asgar. *Seyrî der Mülk-i Senâî*. Mizan: İntişârât-i Beyhakî, 1356/1937.

Ceyhan, Semih. “Mesnevî, Rûhun Hikâyesi: Ankaravî'ye Göre Mesnevî'de Tahkiyenin Metafizik Delâleti”. *Kubbealtı Akademi Mecmuası* 36/144 (2007), 94-113.

Devellioġlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 1993.

Devlet Şâh-ı Samerkandî. *Tezkîretü'ş-şu'arâ*. haz. Edward Brown. Tahran: İntişârât-ı Esâtîr, 1382/1962.

Erçavuş, Deniz. *Senâî-yi Gaznevî'nin Gazellerinin Tasavvufî Açından İncelenmesi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.

Fürûzanfer, Bediüzzaman. *Ehadis ve Kısas-ı Mesnevî*. çev. Hüseyin Davudi. Tahran: 1381/1961.

Fürûzanfer, Bediüzzaman. *Şerh-i Ahvâl ü Nakd ve Tahlîl-i Asâr-ı Şeyh Ferîdüddîn Attâr Nîşâbü'rî*. Tahran: Encüme-i Âsâr-ı Millî, 1961.

Gazzâlî, Muhammed. *Kimyâ-yı Saâdet*. haz. Hüseyin Hadyucem. Tahran: İntişârât-ı İlmî ve Ferhengî, 1386/1966.

Gholam Hosein Yosûfî. “Bir Hikâyeci Olarak Mevlânâ”. çev. Ramazan Muslu *Tasavvuf-İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 6/14 (2005) 645-658.

Golam Rıza Sâlmîyân vd. “Mukayese-yi Sahtâr-ı Hikâyethâ-yı Hadîkatü'l-hakîka ve Şer'atü't-tarîka”. *Mecelle-yi Metn-Pujûhî-yi Edebî* 69/29 (Güz 1395/1975), 100-127.

Güllüce, Hüseyin. “Mesnevî'de Temsîlî Anlatım ve Hikâye ve Temsillerle Kur'anKur'an Âyetlerinin Açıklanması”. *Erdem Dergisi* 18/50 (Nisan 2008), 129-160.

Halebî, Ali Asgar. *Güzide-yi Hadîkatü'l-hakîka*. Tahran: İntişârât-ı Esâtîr, 1382/1962.

Hümâyûn, Server. *Hakîm Senâî-yi Gaznevî ve Cehânbînî-yi O*. Kabil: İntişârât-ı Beyhakî-Matba-yi Âzâdî, 1389/1969.

İşretî, Abul Ahad. *Çehâr Kitâb-ı Nâyâb-ı Mecdûd Hakîm Senâî-yi Gaznevî*. Kabil: Muessise-yi İntişârât-ı el-Ezher, 1388/1968.

Kaban, Nurdan. “Senâî-yi Gaznevî'nin Hadîkatü'l-hakîka'sının Bölümleri”. *Doġu Esintileri* 15 (Temmuz 2021), 201-241

Kaban, Nurdan. *Senâî-yi Gaznevî'nin Hadîkatü'l-hakîka'sındaki Tasavvufî Terimler*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.

Kanar, Mehmet. "Hikâye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/485-487. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Karahan, Abdülkadir. "900. Doğum Yılı Dönümü Münasebetiyle: Hakîm Senâî-i Gaznevî'nin Klâsik Türk Şiirine Tesiri". *Dünya Edebiyatından Seçmeler* 1/4 (Ekim 1977), 50-55.

Kedkenî, Muhammed Rızâ Şefîî. *Tâziyânehâ-yı Sulûk ez Hekîm Senâî*, Tahran: İntişârât-ı âgâh, 1390/1970.

Kırlangıç, Hicabi. "Mevlânâ'da Senâî Etkileri", *Nüsha: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* 9/28 (2009), 7-32.

Küçük, Osman Nuri. "Mevlânâ'nın Üslup, Tasavvufî Fikir ve Meşrep Kaynaklarında Senâî". *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 6/14 (2005), 455-472.

Meryem Caferzâde vd. "Tahlîl-i Kârkerd-i Hikâyet Der- Hadîka-yı Senâî", *Faslnâme-yi Edebiyat-ı İrfânî Danişgâh-ı El-Zehra* 13/27 (1400/1980).

Mevlânâ Celâleddin Rûmî. *Mesnevî Hikâyeleri*. haz. Şefik Can. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2003.

Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî. *Mesnevî*. çev. Veled Çelebi İzbudak. Ankara: Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı, 1988.

Meyhen-Düht Ferrüh-Niyâ. "Sâhtâr-ı Dâstânî-yi Hikâyet-Hâ Der-Hadîkâ-yi Senâî". *Faslnâme-yi İlmî-Pujûhişî-yi Kâvuşnâme* 21 (1389/1969), 43-45.

Öztürk, Mürsel. "Hadîkatü'l-hakîka", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1536/20502, Ankara: TDV Yayınları, 1989/1997.

Rezevî, Muderris. *Mesnevîhâ-yi Hakîm Senâî*. Tahran: İntişârât-ı Dânişgâh-ı Tahran, 1348/1929.

Rızâ-yi Kânûnî, Hamid. "Nigeriş-i Senâî be Dâstân der Hadîka ve Dîvân", *Faslnâme-i Tahsîsi-yi Mutâla'ât-i Dâstânî* 4 (1992).

Savi, Saime İnal. "Senâî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/502-503. Ankara: TDV Yayınları, 2009.

Schimmel, Annemarie. *İslâmın Mistik Boyutları*. çev. E. Kocabıyık. İstanbul: Alfa Yayınları 2018.

Senâî-yi Gaznevî, Ebü'l-Mecd Hakîm Mecdûd b. Âdem. *Hadîkatü'l-hakîka ve şerî'atü't-tarîka*. haz. Muderris Rezevî. Tahran: Dânişgâh-ı Tahran, 1368/1949.

Senâî-yi Gaznevî, Ebü'l-Mecd Hakîm Mecdûd b. Âdem. *Hadîkatü'l-hakîka ve şerî'atü't-tarîka*. haz. Meryem Hüseyinî. Tahran: Merkez-i Neşr-i Dânişgâhî, 1382/1962.

Senâî-yi Gaznevî, Ebü'l-Mecd Mecdûd b. Âdem. *Dîvân-ı Hakîm Ebü'l-Mecd Mecdûd b. Âdem Senâî Gaznevî*. nşr. Muderris Razavî. Tahran: Kitabhâne-i İbn Sînâ 1341/1922.

Senâi-yi Gaznevî, Hakîm. *Kârnâme-i Belh*. nşr. Muderris Razavî. Tahran: tsy.

Senâi-yi Gaznevî, Hakîm. *Seyrû'l-'ibâd ile'l-me'âd*. tsh. Saîd Nafîsî. Tahran: İntişârât-ı Âftâb, 1316/1898.

Serrâc et-Tûsî, Ebû Nasr. *el-Lüma': İslam Tasavvufu*. çev. H. Kâmil Yılmaz. İstanbul: Erkam Yayınları, 1996.

Şerîf Cürcânî, Ali İbn Muhammed es-Seyyîd. *Kitâbü't-ta'rifât*. Kahire: 1938.

Tevhidî, Ebu-Hayyân. *el-Mukâbesât*. Kahire: el-Tebâ el-Rahmâniyye t.y.

Türk Dil Kurumu Sözlük. “hikâye”. Erişim 22.09.2023. <https://sozluk.gov.tr/hikaye>

Türk Dil Kurumu Sözlük. “tahkiye”. Erişim 22.09.2023. <https://sozluk.gov.tr/tahkiye>

YAZICI, Hüseyin. “Hikâye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/479-485. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

Zerrîn-Kûb, Abul Hüseyin. *Bâ Kârevân-ı Hülle*. Tahran: Sâzmân-ı Çâp ve İntişârât-ı Câvidân, 1343/1924.